

De oprichting van het bisdom Antwerpen (1561) Analyse en tekstuitgave van de pauselijke bul

door

J.VAN DEN NIEUWENHUIZEN

Op zondag 10 mei 2009 vond in de Sint-Romboutskathedraal te Mechelen in aanwezigheid van koning Albert II een plechtige concelebratie plaats van kardinaal Godfried Danneels met de Belgische bisschoppen om de 450e verjaring van de oprichting van de bisdommen in het land te herdenken. Op 12 mei 1559 had paus Paulus IV met de bul “Super universas” beslist tot de oprichting van veertien nieuwe bisdommen in de Nederlanden, die werden afgesplitst van de oude bisdommen Doornik, Kamerijk, Luik en Utrecht.¹ Deze kerkhervorming lag aan de basis van het succes van de contrareformatie in de Zuidelijke Nederlanden. Het grondgebied van het nieuwe bisdom Antwerpen werd gevormd door het meest noordelijke deel van het bisdom Kamerijk. Daaraan werden twee derden van het dekenaat Hilvarenbeek, één van de vier dekenaten van het Aartsdiakonaat Kempenland van het bisdom Luik, toegevoegd. Veertien parochies in het noorden van de provincie Antwerpen behoorden eveneens tot dit dekenaat.²

De voorgeschiedenis

De oprichting van nieuwe bisdommen in de Nederlanden was voor de koning van Spanje, Filips II, sinds 25 oktober 1555 onze landsvorst, het middel om het katholieke geloof in onze gewesten in stand te houden. Bovendien wenste hij deze bisdommen los te maken van de aartsbisdommen Keulen, Reims en Trier, die buiten de grenzen van zijn vorstendommen lagen.

Reeds in 1525 waren er plannen gemaakt om zes nieuwe bisdommen in de Nederlanden op te richten. Een plan van 1551-1552 van de Leuvense hoogleraar en notoir kettervervolger Ruard Tapper voorzag twaalf nieuwe bisdommen.³ In 1556 richtte Filips II een geheime commissie met drie leden op, Viglius, Nigri en Tapper, om een plan voor een nieuwe kerkelijke indeling van de Nederlanden uit te werken. Van 12 december 1557 tot 20 maart 1558 verbleef de neef van de paus, kardinaalstaatssecretaris Carlo Carafa, te Brussel. De koning poogde hem voor zijn zaak te spannen. Maar de kardinaal was hevig anti-Spaans gezind en werkte diens plannen in Rome tegen.⁴

De werkelijke architect van de nieuwe kerkelijke indeling in de Nederlanden zou Franciscus Sonnius worden. Sonnius werd op 12 augustus 1507 in Son bij Eindhoven geboren waarnaar zijn verlatijnste naam verwijst. Zijn familienaam was Van de Velde. Hij had theologie gestudeerd aan de universiteit van Leuven en werd er in 1545 hoogleraar. Tijdens zijn verblijf op het Concilie van Trente in de periode

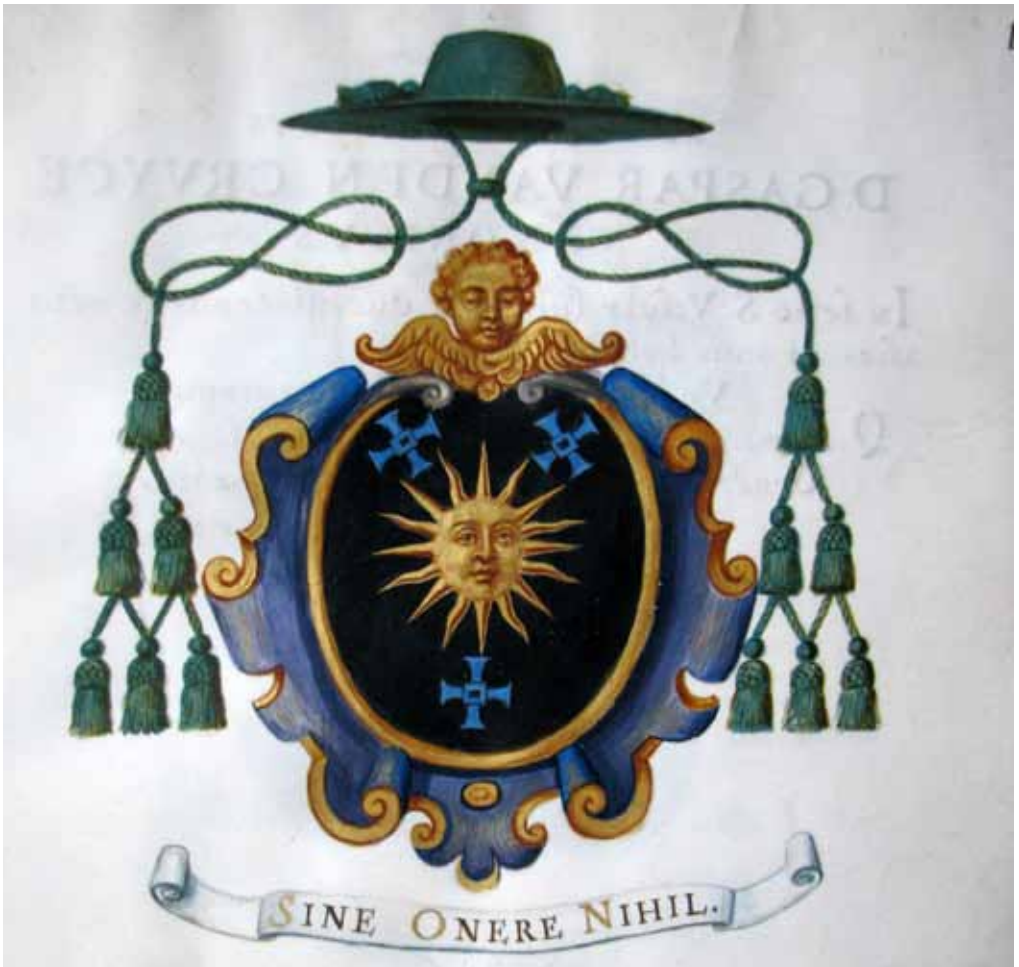
1 Portret van koning Filips II geschilderd in 1561 door Sofonisba Anguissola (1532-1625. Op zijn borst het ordeteken van het Gulden Vlies en in zijn hand een rozenkrans. (bron: Museum Prado P01036).

- 2 Portret van Franciscus Sonnius, die in 1570 werd benoemd tot bisschop van Antwerpen na eerst bisschop van 's-Hertogenbosch te zijn geweest. Hij was ook de architect van de plannen om in de Nederlanden te komen tot een nieuwe indeling van de bisdommen. Kopergravure. (Brabant Collectie P / S 74.1)

mei 1551 - april 1552 had hij een concept uitgewerkt voor een nieuwe kerkelijke indeling van de Nederlanden met tien of elf bisdommen en twee aartsbisdommen.⁵ Daarmee trok hij de aandacht van koning Filips II. Op 25 maart 1558 vertrok hij met vijf dienaren, voorzien van geloofsbriefven en aanbevelingen, met een uitvoerige instructie over de kerkelijke reorganisatie van de Nederlanden en met allerlei andere documenten in opdracht van de koning naar Rome, waar hij op 13 mei arriveerde.⁶ Op 31 mei 1558 kon hij tijdens een eerste audiëntie, gewapend met allerlei landkaarten, aan paus Paulus IV de wensen van de vorst bekend maken. Twee dagen later stelde de paus een commissie van zes kardinalen in om het ontwerp te onderzoeken.

Begin juli ging Sonnius voor de tweede keer op audiëntie bij de paus in tegenwoordigheid van vijf kardinalen voor de bespreking van het plan. Daarna werd hij telkens uitgenodigd om de vergaderingen van de commissie bij te wonen en toelichtingen te geven. Op 19 september had kardinaal Giacomo Puteo (1495-1563) een rapport klaar. Maar de gezondheidstoestand van de paus verhinderde een definitieve beslissing. Op 5 november ontbood hij Sonnius opnieuw bij zich voor een gesprek

- 3 Wapen van Sonnius als bisschop. In het midden een zon, geïnspireerd op zijn naam. De miniatuur van het wapen is afkomstig uit een jaargetijdenregister van de kapelanen van de kathedraal van Antwerpen. Zijn wapenspreuk was: *Sine onere nihil*, oftewel 'Niets zonder moeite'. (Kathedraalarchief. Jaargetijdenboek van de weldoeners van de kapelanen).

over een regeling van de inkomsten van de bisschoppen. Weer verhinderde de ziekte van de paus een eindbeslissing.

Tot wanhoop van Sonnius gebeurde er de volgende maanden niets. Blijkbaar leidden politieke overwegingen tot uitstel van de uitvaardiging van de oprichtingsbul der nieuwe bisdommen. Op 22 april 1559 vroeg de paus nogmaals het advies van de commissie van kardinalen. Toen de paus de volgende dag Sonnius met de protector van de Spaanse aangelegenheden, kardinaal Pedro Pacheco de Villena (1488-1560), ontving, vroeg hij hem nogmaals om een memorie over de zaak op te stellen. Op 10 mei werden beiden weer ontvangen door de paus. In het consistorie van 12 mei

1559 mocht Sonnius zijn laatste memorie voorlezen. Het consistorie is de vergadering van de paus met de kardinalen. Na raadpleging van de kardinalen kondigde Paulus IV plechtig de oprichting van de veertien nieuwe bisdommen aan: Mechelen, Antwerpen, Haarlem, Deventer, Leeuwarden, Groningen, Middelburg, 's-Hertogenbosch, Roermond, Namen, Sint-Omaars, Ieper, Gent en Brugge.

Is de bul gedateerd op 12 mei 1559, op die dag was ze nog ver van klaar. Op 10 juli 1559 werd het ontwerp van de tekst aan de paus voorgelegd, die er tussendoor nog een en ander in wijzigde. Op 31 juli was de bul met de beginwoorden "Super universas" eindelijk klaar. Onmiddellijk zond Sonnius ze met een ijlbode naar Brussel, waar ze aankwam op 14 augustus. Sonnius verliet Rome op 2 augustus en was op 19 augustus terug thuis. Filips II verliet op 25 augustus 1559 voor altijd de Nederlanden, maar de kwestie van de oprichting van de nieuwe bisdommen bleef hem bezighouden.

Ondertussen had Paulus IV op 10 juli 1559 ook een commissie opgericht, waarvan deel uitmaakten Granvelle, Viglius, Nigri en Driutius, om de uitvoering van de oprichtingsbul van de nieuwe bisdommen voor te bereiden. Tegelijk zond hij Salvatore Pacini, sinds 24 augustus 1558 bisschop van Chiusi, daarvoor als pauselijk legaat naar Brussel. De koning voegde Sonnius aan de commissie toe. De leden van deze commissie waren dus Antoine Perrenot van Granvelle, bisschop van Atrecht (1517-1586), Viglius d'Aytta van Zuichem (1507-1577), Filips Nigri, kanselier van de Orde van het Gulden Vlies († 1563), en Michiel Driutius, kanselier van de Leuvense Universiteit (1495-1559), die na zijn overlijden vervangen werd door Petrus Curtius, hoogleraar te Leuven († 1567).

Terwijl er nog geen nieuwe paus was gekozen - Paulus IV was op 18 augustus 1559 overleden - gaf de pauselijke legaat op 7 oktober aan deze Commissie van Vijf de opdracht de grenzen van de bisdommen voor te stellen en te bepalen welke goederen moesten worden afgesplitst van kloosters en proosdijen om de bisschoppen van inkomsten te voorzien.

In maart 1560 was de commissie met haar werk klaar behalve voor de noord-oostelijke bisdommen van de Nederlanden. Van april tot juni verbleef Sonnius in die gewesten om er een onderzoek in te stellen. In plaats van goederen af te splitsen, beval de commissie volgens een plan van Sonnius de incorporatie van abdijen zelf aan voor de dotatie, dat zijn de inkomstenbronnen van de nieuwe bisdommen. Reeds het jaar voordien had de koning aan Granvelle gevraagd kandidaten voor de nieuwe bisdommen voor te stellen. Op 16 augustus 1560 kwamen de voorstellen van de Commissie van Vijf in Rome aan, waar de Spaanse ambassadeur Francisco de Vargas ze bij de paus verdedigde.

Tijdens een consistorie op 10 maart 1561 keurde de opvolger van paus Paulus IV, paus Pius IV, de uitvaardiging van de circumscriptione- en dotatiebullen voor negen bisdommen en bovendien een bul voor het nieuwe afgeslankte aartsbisdom Utrecht goed. Met circumscriptione wordt de omschrijving van de grenzen van elk bisdom bedoeld door de opsomming van de steden, plaatsen en soms zelfs van kloosters en kastelen die ertoe behoorden. Tevens werden de abdijen en de religieuze instellingen aangeduid die de bisschoppen van inkomsten moesten voorzien, en wer-

4 Portret van paus Pius IV. Hij was paus van 1559 tot aan zijn dood in 1565. Pius gaf in 1561 het groene licht voor de oprichting van negen nieuwe bisdommen in de Nederlanden.
(Schloss Friedenstein, Gotha.
bron: Wikipedia)

den de waardigheden ingesteld, waarvan de titularissen de bisschoppen in hun taak moesten bijstaan. Tegelijkertijd benoemde de paus de kandidaten die Filips II als bisschoppen voor deze nieuwe bisdommen had voorgesteld en een nieuwe titularis voor het bisdom Atrecht. Deze benoemingsbrieven werden op 26 en 28 mei uitgevaardigd; op 21 juni kwamen ze in Brussel aan. De bullen voor de oprichting van de bisdommen Groningen, Leeuwarden, Deventer, Roermond en Gent zouden in het consistorie van 7 augustus 1561 worden goedgekeurd.

Wegens de oppositie van de Staten van Brabant konden deze circumscriptie- en dotatiebullen niet uitgevaardigd worden. Het verzet van de Antwerpse stadsmagistraat was zelfs zo groot dat de nieuw benoemde bisschop, Philippus Nigri, geen bezit kon nemen van zijn zetel; hij werd overigens niet gewijd en overleed op 4 januari 1563. In tegenstelling tot de andere gewesten was in Brabant hevig verzet gerezen tegen de nieuwe bisdommen. De adel was ontevreden omwille van de universitaire graden die vereist werden voor een aantal kanunniken in de kathedrale kapittels. Een tweede reden was de verwachte intrede van drie bisschoppen in de Staten van Brabant: de aartsbisschop van Mechelen als abt van Affligem, de bisschop van Antwerpen als abt van Sint-Bernardus en de bisschop van 's-Hertogenbosch als abt van Tongerlo. Kardinaal Granvelle zou daardoor in de Staten de leider van de clerus

worden. De abdijen van Sint-Bernardus en Tongerlo hadden in december 1561 de incorporatie van de bisschopszetels reeds afgewezen.

In januari 1562 zonden de Staten van Brabant een delegatie naar de koning in Madrid. Zij vroegen hem de verkiezing van eigen abten in de geïncorporeerde abdijen toe te staan. In juni 1562 zond het stadsbestuur van Antwerpen eveneens een delegatie naar Spanje, die daar tot in augustus 1563 bleef. Op 3 augustus 1563 gaf de koning toe om de zaak enige tijd op te schorten. De abdijen beijverden zich verder om de incorporatie van de bisdommen ongedaan te maken. Begin 1564 werden zelfs voorstellen geformuleerd om het bisdom Antwerpen te verdelen tussen Mechelen en Gent, dan wel tussen 's-Hertogenbosch en Mechelen. In een concordaat met de koning kregen de abdijen van Affligem, Sint-Bernardus en Tongerlo op 30 juli 1564 de volle vrijheid terug, op voorwaarde jaarlijks 8.000 gulden te betalen aan de bisschoppen. Op diezelfde dag benoemde Filips II Thomas van Thielt nog tot abt van Sint-Bernardus.

Deze beslissingen en voorstellen moesten echter wel de goedkeuring van paus Pius IV krijgen. Ondertussen vroegen de Staten van Brabant dat er in Rome niets zou worden beslist inzake de grenzen van de bisdommen. Daarna stelden zij de afschaffing van de bisdommen voor. Maar in Rome werd er op de vroegere beslissingen niet teruggekomen. De voorstellen uit de Nederlanden vond men overigens te onduidelijk.

Een jaar na de Beeldenstorm, dus in 1567, nam Ferdinand Alvarez de Toledo, hertog van Alva, als gouverneur-generaal na het vertrek van Margaretha van Parma het gezag in de Nederlanden over. In 1568 stelde hij voor dat de bisschoppen zoveel zouden ontvangen uit de abdijsgoederen als voorzien was in de oprichtingsbullen, maar dat de abdijen zouden beheerd worden door proosten. Dit plan lokte hevig verzet uit van de kant van Granvelle, die sinds 1566 in Rome verbleef. De koning die er aanvankelijk mee ingestemd had, kwam erop terug en vroeg dat de bullen van 1561 ongewijzigd door de paus zouden worden bekrachtigd. Hij wenste dat de paus met een *motu proprio*, dus met een document dat een bevel inhield en rechtstreeks van hem uitging, de incorporatie van de abdijen zou bevestigen.

In Rome werd de gezant van de abt van Tongerlo om de tuin geleid tot de paus in een *breve* van 11 juni 1569 aan Alva liet weten dat de pauselijke bullen zo spoedig mogelijk moesten uitgevoerd worden en dat de keuze van een kandidaat voor het bisdom Antwerpen niet langer kon worden uitgesteld. Nadat de Staten van Brabant een bede voor de koning hadden goedgekeurd, maakte Alva op 23 augustus 1569 de *breve* en het daaropvolgend bevel van de koning van 20 juli om ze uit te voeren, bekend. Zo kon de aartsbisschop van Mechelen op 26 augustus 1569 bezit nemen van de abdij van Affligem en Sonnius als bisschop van Den Bosch op 30 augustus 1569 van de abdij van Tongerlo.

De uitvoeringsbullen voor de bisdommen

De redactie van de eerste tien circumscriptione- en dotatiebullen waartoe op 10 maart 1561 was besloten, zou nog heel wat tijd in beslag nemen. Bovendien hing daar een prijskaartje aan. De koning had op voorhand een som van 10.000 dukaten -

ongeveer 20.000 gulden - betaald en de kandidaat-bisschoppen hadden eveneens grote sommen naar Rome gezonden; de kardinalen en de kanselarijbeambten hadden zich deze bedragen reeds toegeëigend. Aan het hoofd van de apostolische kanselarij stond de vice-kanselier. Sinds 1535 was dat kardinaal Alessandro Farnese (1520-1589), die reeds op 18 december 1534 op veertienjarige leeftijd tot kardinaal was benoemd. Links op de omgeplooid plica van de Antwerpse bul staat echter de naam van kardinaal Federico Cesi (1500-1565).⁷ Waarschijnlijk was hij *regens cancellariam* en had hij als plaatsvervanger van de vice-kanselier de werkelijke leiding van de kanselarij in handen.

Om het werk te laten starten moest de agent van Filips II in Rome, kanunnik Gregorio de Ayala, op zoek naar abbreviatoren die de conceptteksten konden opstellen. Onder de 72 abbreviatoren, die nochtans bijna allemaal doctors in het kerkelijk recht waren, kon hij er slechts met moeite drie vinden die hij bekwaam achtte om de minuten van de definitieve teksten op te stellen; bovendien was de ene al rijk zodat hij niet hoefde te werken, de tweede had het druk met de verbouwing van zijn huis en een derde was traag van aard.⁸ In totaal moesten voor de nieuwe bisdommen en de nieuwe aartsbisdommen van Kamerijk en Utrecht zestien bullen worden opgesteld. Bovendien moesten vooraf nog de incorporatiebullen voor kloosters en het bisdom Terwaan worden gemaakt. Vanzelfsprekend ontvingen deze drie abbreviatoren voor hun werk de nodige gegevens, de documenten van de Commissie van Vijf en de teksten van bijzondere juridische bepalingen, die moesten worden ingelast. Elke abbreviator gebruikte eigen beginwoorden voor de bullen die hij opstelde. Zo kwamen er drie reeksen tot stand die begonnen met de woorden: “Ex iniuncto”, “De statu ecclesiarum” en “Regimini universalis ecclesiae”. De Antwerpse bul behoort met die voor de bisdommen Brugge, Haarlem, Mechelen en Namen tot de reeks “Ex iniuncto”.

Wanneer het concept van een bul klaar was, werd de inhoud onderzocht door een secretaris die rechtsstreeks afhing van de paus, de *secretarius domesticus* of *secretarius brevium*, en werden waar nodig verbeteringen aangebracht. Wanneer de tekst dan door een scriptor was overgeschreven in het net op een perkament, controleerde de abbreviator of deze overeenkwam met zijn minuut. De scriptor plaatste daarna zijn naam rechts op de plica; op de Antwerpse bul was dat A. de Alexiis. Dan gaf de paus zijn toestemming tot bezegeling met zijn loden zegel. Wanneer de bul was bezegeld, schreef de secretaris zijn naam rechts onder de plica: Caesar Glorierius, dat is Caesar Grollier, afkomstig uit Lyon.⁹ Dan werd de bul bij de paus gebracht, die er een kruis over maakte, hetgeen betekende dat de akte mocht worden verzonden. Tenslotte werd de minuut van de abbreviator overgeschreven in de Vaticaanse registers.

Op de rug van de bul is bovenaan in het midden genoteerd: Antverpia, en daaronder: QQ. In het midden is in lang gerekte letters van 5,5 cm, dat is in *littera elongata*, geschreven: *R(egistrata) apud cesareum secretarium*. In het woord cesareum is de letter ‘s’ bijna tot aan de bovenkant van de bul met een streep verlengd en beëindigd met een driehoekje. Dit is een controleteken en betekent dat na de controle van de overeenkomst van de tekst op de perkamenten akte met de minuut van de abbreviator de bul in het lokaal van de audientia door twee lectoren openbaar was voorgelezen.¹⁰ Pas in maart 1562 arriveerden de eerste vier bullen in de Nederlanden:

deze voor Mechelen, Utrecht, Middelburg en Haarlem. In juli bezorgde de landvoogdes, Margareta van Parma, aan de bisschoppen van Middelburg, Namen, Haarlem, Brugge en Ieper de bullen van hun bisdom. In september waren de laatste van de veertien bullen op drie na in Brussel aangekomen; deze laatste drie documenten volgden op 27 november 1562.

In de bullen voor Mechelen, Antwerpen en 's Hertogenbosch kwam een passage voor, waarin stond dat twee gegradueerde kanunniken de bevoegdheid zouden krijgen om met apostolisch gezag, zo dikwijls als het nodig was, in heel het bisdom bewijzen op te sporen tegen ketters.¹¹

Het spook van de inquisitie waarvoor de bevolking zo bevreesd was, dook weer op. Granvelle, die ondertussen aartsbisschop van Mechelen was geworden en op 26 februari 1561 kardinaal was gecreëerd, was daarover zodanig ontstemd, dat hij deze bullen terug zond naar de Spaanse gezant in Rome met de vraag dat ze zouden herschreven worden zonder deze passage. In Rome werden op de teruggezonden Antwerpse bul de hiervoor gewraakte woorden in de tekst weg geschrapt en vervangen door een tekst die betekent dat twee gegradueerde kanunniken in opdracht van de bisschop het bisdom konden visiteren.¹² De drie verbeterde bullen kwamen in december 1562 in Brussel aan. Voor Antwerpen was er zelfs een nieuw tweede exemplaar gemaakt. Ook in het register waarin de bullen in het Vaticaan werden overgeschreven, werden de verbeteringen in de rand aangebracht. Op zich had deze verbetering eigenlijk geen betekenis. Het was toch vanzelfsprekend dat elke bisschop in zijn bisdom een visitatie kon bevelen.

Deze verbeterde versie, hoewel zonder betekenis, werd ook opgenomen in de bullen voor de bisdommen Brugge, Kamerijk en Namen, echter niet in die voor Deventer, Groningen, Haarlem, Ieper, Leeuwarden, Middelburg, Roermond, Sint-Omaars en Utrecht, waarin de mogelijkheid om ketters te laten opsporen behouden bleef. In de bul voor Gent werd dan weer geen van beide formuleringen opgenomen. Of dit alles bewust is gebeurd of slechts bij toeval of onachtzaamheid van de abbreviatoren, is niet duidelijk.

Hoewel de bullen nog niet waren aangekomen, had Sonnius op 16 november 1562 toch reeds bezit genomen van zijn zetel in 's-Hertogenbosch en Granvelle zelfs reeds op 27 november 1561 van de zijne in Mechelen; hun jurisdictie bleef echter beperkt tot de stad 's-Hertogenbosch en tot de stad Mechelen met vijf dorpen.

In het archief van het bisdom Antwerpen wordt het eerste originele exemplaar van de circumscription- en dotatiebul met de verbeterde passage bewaard. Het heeft de vorm van een groot stuk perkament. Maar in Rome had men voor Antwerpen nog een tweede exemplaar vervaardigd in de vorm van een cahier van 14 folio's. Dit exemplaar is geklasseerd in het fonds van de "Papieren van de Raad van State en de Audiëntie" in het Algemeen Rijksarchief te Brussel; overigens zijn in dit fonds alleen van de bisdommen Antwerpen en 's-Hertogenbosch originele bullen bewaard. Van de bullen voor tien andere nieuwe bisdommen zijn geauthentiseerde afschriften aanwezig.¹³

De bul is gedateerd op 11 maart 1560. Daar echter de pauselijke kanselarij de Annunciatiestijl of Florentijnse stijl volgde, waarbij de jaren beginnen op 25 maart, moet het jaar gelezen worden als 1561. De bul, en ook deze voor de andere bisdom-

men, werd niet gedateerd op 10 maart, de dag waarop de beslissingen in het consistorie waren genomen, maar een dag later. De reden daarvoor is dat de beslissing tot incorporatie van de Sint-Bernardusabdij in ditzelfde consistorie was genomen en in de bul wordt voorgesteld als een voldongen feit.

Het Brussels origineel werd in 1975 feilloos gepubliceerd door burggraaf Terlinden en dr. J. Bolsée. Het Antwerps stuk verschilt daarvan door een dertigtal verschillende grafieën van sommige woorden : soms is in de ene bul *et*, in de andere *ac* geschreven, in de ene *predictus*, in de andere *prefatus*, naast nog een aantal verschrijvingen. Op de rug van het Brussels exemplaar is in grote letters opgetekend : *Registrata apud cesareum secretarium*.

Wij publiceren hier het verbeterd Antwerps origineel met ernaast de vertaling. De tekst is opgesteld met ellenlange zinnen, waarin men het hoofdwerkwoord moet gaan zoeken en die men meerdere keren moet lezen om ze te kunnen ontwarren. Om de tekst beter begrijpelijk te maken, werden kopjes aangebracht. Van de ellenlange Latijnse bijzinnen die beginnen met een tegenwoordig deelwoord, werden in de vertaling hoofdzinnen gemaakt.

De inhoud van de bul

De aanhef van de bul

In de aanhef van de bul zegt paus Pius IV uit te voeren wat door zijn voorgangers was beslist. Dan zegt hij dat zijn voorganger Paulus IV was ingegaan op het verzoek van Filips II om de bisdommen van Kamerijk, Utrecht, Atrecht en Doornik af te scheiden van de kerkprovincies Reims en Keulen. Sint-Romboutskerk in Mechelen werd metropolitane kerk en de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Antwerpen kathedraal. Het bisdom Antwerpen waarvan de grenzen nog moesten bepaald worden, werd ingedeeld in de kerkprovincie Mechelen. In de bul van 12 mei 1559 werd het omschreven als “het gebied van zeven steden met de dorpen daartussen gelegen, in de lengte 56, in de breedte 30 gelijke mijlen”.

De benoeming van de bisschop

Dan volgt de belangrijke passage waarin gezegd wordt dat Paulus IV aan Filips II en zijn opvolgers het recht had verleend om kandidaten voor de benoeming tot bisschop voor te stellen. In de bul “Super universas” van 12 mei 1559 was dit voorrecht reeds geformuleerd mits de voorgedragen kandidaten magister in de theologie of licentiaat of doctor in de rechten waren. Met dit voorrecht werd in de Nederlanden een heuse staatskerk geïntroduceerd. De koning had op 1 juli 1560 overigens van de paus reeds een *indult*, dat is een kerkrechtelijke vergunning, bekomen voor het benoemingsrecht van een kanonikaat of een waardigheid in alle kathedralen en kapittelkerken.¹⁴ Zo benoemde het centraal gezag de kapitteldeken in de Antwerpse kathedraal.

Vrij vlug ontwikkelde zich voor de bisschopsbenoemingen een vaste procedure. In de achttiende eeuw werden in geval van een vacature alle bisschoppen van de Zuidelijke Nederlanden en het kapittel van het vacante bisdom geconsulteerd. De Geheime Raad en de gouverneur-generaal te Brussel, en de Opperste Raad der

Nederlanden in Wenen droegen daarna hun kandidaat voor, waarna de keizer besliste. De benoemings- en presentatiebrieven werden daarop naar Rome gezonden. Na een onderzoek door de nuntius te Brussel bevestigde de paus dan de benoeming die de keizer had gedaan, waarna de nieuwe bisschop werd verwittigd.¹⁵

De dotatie van het bisdom

Op 10 juli 1559 was Salvatore Pacini, bisschop van Chiusi, als pauselijke legaat naar Brussel gestuurd om met een commissie van vijf leden de grenzen van de bisdommen te bepalen en de dotatie van de bisschoppen te regelen. In de bul van 12 mei 1559 was voorzien dat goederen en tienden moesten afgescheiden worden van kloosters en proosdijen voor de inkomens van de bisschoppen. Maar de Commissie van Vijf opteerde ervoor aan elke bisschopstafel een abdij te hechten. Waarschijnlijk was dit incorporatieplan door Sonnius uitgedacht en verdedigd.

In het consistorie van 10 maart 1561 besliste de paus dat de cisterciënzerabdij van Sint-Bernardus te Hemiksem aan de bisschopstafel van Antwerpen zou worden gehecht. De abt, Jacobus van der Meeren, was op 17 november 1559 overleden; de

- 5 De cisterciënzerabdij van Sint-Bernardus aan de Schelde te Hemiksem. De bisschop van Antwerpen kreeg de beschikking over de inkomsten uit de bezittingen van het klooster. (F. Foppens, *Historia episcopatus* (1717), tussen p. 152 en 153. De graveur is Jacobus Harrewijn).

- 6 Beeld uit de kerk van Wouw dat afkomstig is van de Sint-Bernardusabdij te Hemiksem. Deze abdij beschikte over de patronaatsrechten en stelde de pastoor van Wouw aan. Afgebeeld is Bernardus van Clairvaux, de stichter van de orde der cisterciënzers. (Foto: Jan Walraven).

abtszetel was dus vrij. Deze incorporatie werd bevolen in een afzonderlijke bul, gedateerd op de dag van het consistorie.

De paus stipte daarin vooreerst de voorkeur aan voor een incorporatie boven een afsplitsing van goederen voor de bisschopstafel. De kloosterlingen moesten gehoorzaamheid en eerbied betonen tegenover de bisschop van Antwerpen, zoals ze voorheen deden tegenover hun abt. De bisschop kreeg het bestuur en het beheer van de abdij in handen en de bevoegdheid om in alle functies te voorzien. De prior kreeg de leiding van de abdij. Vooraleer zich te mengen in het bestuur en het beheer

moest de bisschop een eed afleggen, waarvan de tekst in de bul was opgenomen. De bisschop moest daarvan gezegelde patentbrieven naar Rome zenden. De goederen en de inkomsten voor de bisschopstafel moesten streng gescheiden worden van deze voor de abdij.¹⁶

Op 27 augustus 1561 vaardigde Flavio Orsini, bisschop van Muro Lucano (provincie Potenza in de Basilicata), als auditeur in de Romeinse curie het bevel uit dat de bul van de incorporatie binnen de zes dagen na de bekendmaking van zijn bevel moest gebeuren.¹⁷

In de circumscripție- en dotatiebul van 11 maart 1561 wordt na de omschrijving van het bisdom teruggekomen op de inkomsten voor de bisschop. De cisterciënzerabdij van Villers en de premonstratenzer Sint-Michielsabdij van Antwerpen zouden elk eigendommen en goederen zoals tienden in de omgeving van Antwerpen, waarvan de jaarlijkse opbrengst tot 500 gouden dukaten (circa 2.000 gulden) moest bedragen, aan de bisschopstafel moeten overdragen. Dit zou moeten plaats vinden nadat de zittende abt overleden was of eventueel ontslag had genomen.

De Sint-Bernardusabdij kreeg in 1649 haar zelfstandigheid terug. Reeds in 1600 had de derde bisschop van Antwerpen, Guilielmus de Berghis, een overeenkomst bereikt over de afscheiding van de abdij van de bisschopstafel. Wegens de bouwvallige toestand van de kerk en de kloostergebouwen ging deze transactie niet door. Op 10 december 1636 sloot bisschop Gaspar Nemijs, bijgestaan door vijf kanunniken, afgevaardigd door het kapittel, met Hendrik van der Heyden, abt van Villers, en drie religieuzen van Sint-Bernardus een overeenkomst over de afsplitsing van de goederen voor het bisdom. Zij werd opgesteld in het bisschoppelijk paleis door de notarissen Jan Jacobeus en Jacob van den Huffel.¹⁸ Op 23 maart 1637 werden in een akte de goederen, tienden, boerderijen, gronden, weiden, leengoederen en cijzen gespecificeerd, die aan het bisdom werden overgelaten.¹⁹ Eerst in 1645 werd de pauselijke goedkeuring voor deze transactie verkregen en in augustus 1649 vond de definitieve ratificatie plaats.²⁰ De inkomsten van de overgedragen bezittingen bedroegen per jaar ruim 33.000 gulden.²¹

De omschrijving van het bisdom

Dan ging de paus in de bul over tot de omschrijving van het bisdom door een opsomming van 164 plaatsen, kloosters en kastelen. Deze opsomming was overgenomen uit de voorstellen van de leden van de Commissie van Vijf. In het ontwerp van eind juli 1560 van deze Commissie komen echter wel enkele namen van plaatsen voor die we niet terugvinden in de bul. Anderzijds komen er in de bul plaatsen voor die niet in het ontwerp staan.²² De schrijfwijzen van de namen verschillen soms ook in het ontwerp en de bul. Om de plaatsnamen in de bul weer te vinden, hebben wij ze in bijlage alfabetisch op lijsten gerangschikt, afzonderlijk deze in Noord-Brabant gelegen en deze in de provincie Antwerpen, gegroepeerd per arrondissement; tussen haakjes wordt het kanton vermeld, waaronder zij ressorteren.

Sommige plaatsnamen zijn door de Romeinse kanselarijbeambten onbegrijpelijk vervormd zoals Denrien (nr. 75) en Tutkuen (nr. 146); met de eerste wordt Rijen bedoeld, met de tweede Rucphen. Terloer (nr. 151) is een foutieve schrijfwijze voor

- 7 Ingekleurde kaart van het bisdom Antwerpen (ca. 1630) door graveur Petrus Verbiest (1607-1669), opgedragen aan bisschop Johannes Malderus (1611-1633). In de linkerbovenhoek zijn behalve het wapen van de bisschop ook het wapen en het devies van de Sint-Bernardusabdij aangebracht. (Collectie Breda's Museum)

Terleur, thans Leur. Poerle (nr. 86) staat voor Poederlee. Met Reijle (nr. 55) is Riel bedoeld. Eiche (nr. 78) hebben we geïnterpreteerd als Essen. Polder (nr. 140) lag op de rechteroever van een Schelde-arm tegenover Tholen. Drie namen komen twee maal voor : Tenhoutte (nrs. 65 en 156), Brecht (nrs. 101 en 121) en Rijsbergen (nrs. 152 en 160); waarschijnlijk gaat het om vergissingen.²³

In de opsomming komen drie kloosters voor : Emmaüs (nr. 132), een klooster van zusters augustinessen tussen Woensdrecht en Hildernisse (nr. 134) aan de Schelde, de cisterciënzerabdij van Sint-Bernardus (nr. 29) aan de Schelde te Hemiksem en de cisterciënzerinnenabdij Nazareth (nr. 34) bij Lier.

Enkele plaatsnamen zijn thans verdwenen. Zo wordt in de bul Anderstad (nr. 50) vermeld. Het was een burcht op de linkeroever van de Nethe onder Lier; in de nabijheid ervan werd de cisterciënzerinnenabdij van Nazareth gesticht. In de zestien-

de eeuw kwam de burcht in handen van de Spaanse kroon.²⁴ Een tweede naam van een burcht is Immersele (nr. 13), gelegen aan de Schijn onder Wommelgem; hij werd gedeeltelijk vernield op 25 mei 1589.²⁵ Het dorp Borchvliet (nr. 135) is in de zestiende eeuw verdronken, maar de plaatsnaam bestaat nog voor een wijk onder Bergen op Zoom. Hildernisse (nr. 134) was een dorp aan de Schelde onder Borchvliet. Voorschoten (nr. 18) is een deel van Viersel. Luithagen (nr. 23) is een deel van Mortsel, waar in 1496 door de schout van Antwerpen, ridder Jan van Ranst, en zijn vrouw, Sint-Annendaal, een klooster van derde-ordezusters van Sint Franciscus werd gesticht.²⁶ Oordam (nr. 108) was aanvankelijk een gehucht aan de Schelde boven Oorderen; in 1463 verkreeg ridder Jan Pot de gunst er een kerkje te mogen bouwen. In 1583 verdween de plaats in het water.²⁷ Ondertussen is Oorderen (nr. 111) ook als polderdorp verdwenen door de uitbreiding van de haven van Antwerpen.

We moeten hier nog opmerken dat in de uitgave van de bul door Aubertus Miraeus in 1629 sommige namen nog meer vervormd zijn weergegeven.²⁸ Chaam wordt bij Miraeus Cahem. Rucphen, dat in de bul Tutkuem is en Tucknen in het ontwerp, wordt bij Miraeus Intkaen. Terleur is Terboden bij hem. Teteringen, Teringen in het ontwerp, wordt Teterginge bij Miraeus.

Functies in het bisdom

In de bul worden in het bisdom drie functies ingesteld. Het zijn het aartsdiakonaat, het aartspriesterschap en de penitentiariae.

Het bisdom Kamerijk telde vijf aartsdiakonaten, waarvan er een dit van Antwerpen was. De paus hevelde de bestaande functie van de Kamerijkse aartsdiaken van Antwerpen over naar het nieuwe bisdom. Dit hield in dat de titularis zijn functie behield en dat een nieuwe aartsdiaken slechts kon benoemd worden, nadat deze ervan afstand had gedaan of overleden was. Deze laatste Kamerijkse aartsdiaken was Boudewijn Wolsaert; hij overleed begin 1573. Toen kon de bisschop Jacobus de Campo, alias Van de Velde op 14 april 1575 in de functie benoemen.²⁹

De aartsdiaken onderzocht de documenten van de kandidaten voor de wijdingen en van de kandidaten voor een benoeming tot pastoor. De functie was door het Concilie van Trente echter sterk uitgehold. Zijn visitatierechten werden ingekort, en waar hij vroeger bevoegd was op te treden in huwelijkszaken en criminele zaken, werden deze zaken nu verwezen naar de kerkelijke rechtbank.³⁰

Voor de bisschopsstad werd de functie van aartspriester ingesteld om toezicht te houden op de clerus van de parochiekerken, op de sacramenten en op de verkondiging van het Woord Gods. De eerste aartspriester, kanunnik Simon Moors († 1598), werd in 1588 benoemd door bisschop Torrentius.³¹ Het Onze-Lieve-Vrouwekapittel hield sinds de middeleeuwen immers zelf toezicht op de Antwerpse clerus. Alle pastoors en alle kapelaans in de Antwerpse kerken werden door de kanunniken benoemd. Bisschop Sonnius heeft het daarom niet gewaagd er een te benoemen.

Een derde functie was deze van penitensier, waarbij de gelovigen terecht konden voor gewetenskwesties. Deze functie liet Sonnius eveneens oningevuld. De eerste penitensier van het bisdom, kanunnik Henricus Siberti, alias Sebrechts, († 12 au-

gustus 1596), doctor in de theologie, werd door Torrentius (bisschop van 1586 tot 1595) benoemd; de datum van zijn benoeming kennen we echter niet.³²

De tien gereserveerde prebenden van het O.-L.-Vrouwekapittel

De bisschop moest de mogelijkheid hebben om beroep te kunnen doen op bekwame medewerkers. Daarom hechtte de paus de tien prebenden die het eerst zouden vrijkomen in het Onze-Lieve-Vrouwekapittel aan de bisschopstafel voor de benoeming van kandidaten met een universitaire graad. De eerste prebende werd gereserveerd voor de bisschop. In de negen volgende vacatures zou de bisschop de titularissen eerst zelf alleen benoemen. Daarna zouden de gegradueerde kanunniken samen met de bisschop in geval van een vacature de nieuwe kanunnik benoemen. Samen met de andere kanunniken vormden zij zoals voorheen het Onze-Lieve-Vrouwekapittel. Samen kozen zij een nieuwe kanunnik wanneer een prebende vrijkwam en kozen zij de vice-deken, de cantor, de scholaster en de actarius van het kapittel.

Van de negen gegradueerde kanunniken moesten er drie magister of licentiaat in de theologie zijn, drie doctor of licentiaat in het kerkelijk recht en nog eens drie moesten van adel zijn en in het bezit van een graad in de theologie of het kerkelijk recht. De bisschop koos onder hen de kandidaten voor de functies die in de bul waren voorzien. Een theoloog en een jurist die het langst in het bezit van hun prebende waren, konden door de bisschop belast worden met een visitatie in het bisdom. Twee theologen en een jurist zouden met de aartsdiaken de kandidaten voor de wijdingen onderzoeken. Zij moesten ook de kandidaten onderzoeken, die door de bezitters van het patronaatsrecht werden voorgedragen voor een pastoorsambt.

Toen Sonnius op 1 mei 1570 zijn taak als bisschop van Antwerpen opnam, telde het Onze-Lieve-Vrouwekapittel reeds tien kanunniken met een universitaire graad. Zeven waren gegradueerd in de theologie : Henricus Siberti, alias Sebrechts, was doctor in de theologie, Andreas Rithius, Silvester Pardo, Simon Moors en Sebastiaan Baer waren licentiaat, en Franciscus Doncker en Jacobus Anthonii baccalaureus. Drie kanunniken waren gegradueerd in de beide rechten: deken Rogerius a Taxis en Godefridus Vuesels waren doctor, Emmanuel Philippus Trognesium, die in Rome verbleef, was licentiaat. Geen enkele kanunnik was blijikbaar van adel.

Reinerus Bervoets, alias Arens of Van Brakel, licentiaat in de theologie, wordt voor het eerst als kanunnik vermeld op 1 januari 1573; hij was wellicht de eerste kanunnik die door Sonnius als gegradueerd kanunnik werd benoemd. Hij werd op 6 november 1601 tot aartspriester benoemd en daarna op 8 april 1606 als aartsdiaken aanvaard door het kapittel.³³

Op 1 januari 1573 waren er negentien residerende kanunniken in Antwerpen. Twee kanunniken waren afwezig. De eerste afwezige was Adrianus Malepart († 22 maart 1598), priester gewijd op 20 maart 1571.³⁴ De tweede afwezige kanunnik was diaken Andreas Manricque, die op 22 juni 1581 zijn prebende overliet aan Antonius Compostela.³⁵

Uiteraard moesten de gegradueerde kanunniken resideren. Wie gedurende twee maanden afwezig was, zou de opbrengst van zijn prebende van een jaar verliezen. De inkomsten van alle prebenden moesten in twee helften worden verdeeld, waar-

van een helft voor de dagelijkse distributies. De indeling van het bisdom in dekenaten werd in de bul overgelaten aan de bisschop.

De juridische veiligstelling van het aartsdiakonaat en de tien prebenden

Het bisdom zou niet kunnen functioneren wanneer de functies die in de bul voorzien waren, niet konden bezet worden. De instelling van het aartsdiakonaat en de tien gegradueerde kanunniken werd in de bul door de paus dan ook op alle mogelijke manieren veilig gesteld. Dit gedeelte van de bul is in dezelfde bewoordingen overgenomen in de bullen voor de bisdommen Brugge, Ieper, Namen en Sint-Omaars.

Eerstens kon op geen enkele manier nog over de tien gereserveerde prebenden worden beschikt. Meer concreet verbood de paus dat iemand, van aartsbisschop tot om het even wie, het aartsdiakonaat en een van de tien prebenden voor iemand zou kunnen reserveren of erover beschikken, of dat iemand de uitvoering van zijn beslissingen zou verhinderen of belemmeren. Als straffen werden excommunicatie, veroordelingen en beroving van waardigheden, beneficië's en kerkelijke bedieningen voorzien. En al wat beslist was over deze prebenden zou beschermd zijn tegen om het even welke veranderingen. Met veertien termen werden de juridische handelingen opgesomd die de uitvoering van de bul vereisten.

Anderzijds kon niemand nog een “verbloemde” of opgesmukte bezitstitel aanvaarden van een prebende van iemand die daartoe voorheen gerechtigd was. De wijzigingen in het statuut van deze prebenden was voortaan definitief. Andere beschikkingen konden hierop geen vat hebben. De bul kon nooit worden herroepen. Geen enkele rechtsinstantie kon ertegen ingaan.

De rechtsgeldigheid van de bul

De paus belastte dan drie personen de inhoud van de bul, waar en wanneer het nodig was, bekend te maken en te verdedigen. Op de eerste plaats werden daartoe de aartsbisschop van de kerkprovincie waaronder het bisdom ressorteerde en een hoogwaardigheidsbekleder van een instelling in het bisdom, aangewezen. Naast de aartsbisschop van Mechelen werd de deken van het Sint-Gummaruskapittel te Lier aangeduid; op dit ogenblik was dat Adriaan Elaut, die overleed in 1589.

Maar tussen beide personen wordt in alle bullen nog de bisschop van Amelia aangewezen. Deze bisschop was toen Baldo Ferratini, doctor in de beide rechten. Hij was eerst bisschop van Lipari (1532-1558) op Sicilië geweest en daarna tot bisschop van Amelia (1558-1562) in de provincie Terni in Umbrië benoemd, een bisdom dat rechtstreeks afhing van de Heilige Stoel. In 1563 werd hij “regens cancellarium” namens de vicekanselier, kardinaal Farnese.³⁶ De reden van zijn aanduiding is waarschijnlijk dat hij bij de redactie van de bullen voor de nieuwe bisdommen betrokken was, de inhoud ervan goed kende en ze met gezag kon interpreteren.

Deze drie personen moesten erover waken dat de bisschop van Antwerpen en de kanunniken van de bepalingen van de bul zouden genieten en erover niet lastig zouden worden gevallen. Gebeurde dat toch, dan moesten zij daartegen eventueel schorsingen en kerkelijke straffen uitspreken.

8 Eerste exemplaar van de circumscripție- en dotatiebul van 11 maart 1561 van het bisdom Antwerpen. De plooiën in het perkament laten zie hoe de bul voor de verzending van uit Rome naar Brussel gevouwd werd tot een pakketje van 31 bij 17 cm. De bul begint met een prachtig versierde initiaal P van Pius. (ABA, Capsa Episcopatus nr. XXV. Foto: auteur)

Vervolgens komt de rechtsgeldigheid van de bul ter sprake. Er wordt gezegd dat de bul niet in strijd is met allerlei rechtsregels. Op de eerste plaats wordt verwezen naar het Vijfde Concilie van Lateranen (13 mei 1512-16 maart 1517). In de negende zitting van 5 mei 1514 van dit concilie had paus Leo X de bul “Supernae dispositionis” over de algemene hervorming van de kerkelijke prelaten afgekondigd. Daarin bepaalde artikel 14 dat blijvende samenvoegingen alleen mogen gebeuren in gevallen door het recht toegelaten of om een redelijke aangelegenheid.³⁷

Dan wordt verwezen naar een regeling van “una dieta” van paus Bonifacius VIII. Deze verwijzing is weer te vinden in het “Liber sextus decretalium”, lib. V, titulus II : “De haereticis”, caput XI. De tekst van dit caput is afkomstig van paus Clemens IV (1265-1268) en deze refereert naar de “Constitutio de duabus diaetis in concilio generali”, die dus werd uitgevaardigd in een vroeger algemeen concilie.³⁸ De abbreviator die de bullen “Regimini universalis ecclesiae” van 7 augustus 1561 voor het aartsbisdom Kamerijk en het bisdom Gent opstelde, vond het blijkbaar noodzakelijk om de geciteerde bepaling te verduidelijken.³⁹

De verwijzing naar Bonifacius VIII hield in dat niemand buiten zijn stad of bis-

dom voor het gerecht mocht gedaagd worden verder dan een dagreis van de grenzen van het bisdom, tenzij in uitzonderlijke gevallen. De tweede verwijzing naar een vroeger algemeen concilie bepaalt dat niemand omwille van de inhoud van de bul verder dan twee dagreizen ver voor het gerecht mag gesleept worden.

Verder wordt gezegd dat er niet werd ingegaan tegen andere constituties en verordeningen in het kerkelijk wetboek opgenomen, tegen voorschriften van de apostolische kanselarij, tegen statuten en gewoonten van kloosters en andere instellingen, tegen allerlei gunsten en bevoegdheden van diverse personen, tegen de officialen van de curie. Wanneer dat wel gebeurde, werd dit in de bul expliciet gezegd en werd de bindende kracht en de uitwerking ervan volledig opgeheven. Ook tegen privileges en andere pauselijke documenten, of tegen beslissingen in een consistorie genomen, werd niet ingegaan.

Besluit

Tot besluit mogen we zeggen dat de bul van 11 maart 1561 voor het bisdom Antwerpen, net als de bullen voor de andere bisdommen, met grote zorg werd opgesteld. De schoonheid van de Latijnse taal moet men er niet in zoeken. Het bisdom werd ingedeeld in de kerkprovincie Mechelen. De Sint-Bernardusabdij te Hemiksem werd aan het bisdom gehecht om de bisschop van inkomsten te voorzien. De omvang van het bisdom werd vastgelegd door de opsomming van 164 locaties, waarvoor het voorbereidend werk door Sonnius was verricht; dat daarbij door de abbreviatoren fouten in de schrijfwijze van de plaatsnamen werden gemaakt, is aannemelijk en begrijpelijk. De instelling van enkele noodzakelijke functies werd voorzien. Maar een bisschop kon niet functioneren zonder gekwalificeerde medewerkers. De reservatie van tien gegraduateerde kanunniken in het Onze-Lieve-Vrouwekapittel voor het bisdom was dan ook een bijzonder belangrijke beslissing van de paus. Deze beslissing werd met juridische argumenten verantwoord en met sancties beschermd.

Op 26 april 1570 had Franciscus Sonnius, die door de paus was overgeplaatst van het bisdom 's-Hertogenbosch naar Antwerpen, bezit laten nemen van zijn zetel door Maximiliaan Morillon, vicaris-generaal van aartsbisschop Granvelle. Op maandag 1 mei 1570 stapte hij aan de zijde van de hertog van Alva, gouverneur-generaal van de Nederlanden, zijn kathedraal binnen.⁴⁰ Van dan af kon de uitvoering van de bul van 11 maart 1561 een aanvang nemen.

BIJLAGE 1

Tekst en vertaling van de bul van 11 maart 1561 voor het bisdom Antwerpen

Brontekst: Archief Bisdom Antwerpen, Capsa Episcopatus nr. XXV.

PIUS, EPISCOPUS, SERVUS SERVORUM DEI,
AD PERPETUAM REI MEMORIAM.

PIUS, BISSCHOP, DIENAAR VAN DE
DIENAREN VAN GOD, TOT BLIJVENDE
HERINNERING VAN DEZE ZAAK.

1. De bedoeling van paus Pius IV.

Ex iniuncto nobis desuper apostolice servitutis officio, ad ea libenter intendimus, per que ecclesiarum quarunlibet, presertim cathedralium novitur erectarum, decori et venustati, ac illis presidentium et aliarum personarum statui et opportune subventioni, cum divini cultus augmento et animarum Christifidelium salute, valeat salubriter provideri,

ac desuper etiam ea, que a predecessoribus nostris consulte gesta fuerunt, ex saniori consilio immutandis disponimus, prout locorum et temporis qualitas exigit, et ipsarum ecclesiarum utilitas persuadet,

et id in Domino conspicimus salubriter expedire.

Vanuit de taak tot apostolische dienstbaarheid, die ons van boven af is opgelegd, spannen wij ons graag in voor datgene waardoor heilzaam kan gezorgd worden voor de luister en de schoonheid van de kerken, in het bijzonder van de nieuw opgerichte kathedralen, en voor de staat en de geschikte ondersteuning van degenen die de leiding hebben en van alle andere personen, met de uitbreiding van de eredienst en het zielenheil van de gelovigen.

En van boven af regelen wij eveneens na wijze beraadslaging om te veranderen wat onze voorgangers doordacht behartigd hebben, zoals de hoedanigheid van plaatsen en van tijd het vereist en het belang van de kerken zelf dwingt.

En dit beogen wij heilzaam in de Heer uit te voeren.

2. De beslissingen van paus Paulus IV.

Cum itaque, sicut accepimus alias, postquam felicis recordationis Paulus, papa IIII, predecessor noster, provide considerans, eam partem Inferioris Germanie, que charissimo in Christo filio nostro Philippo, Hispaniarum regi catholico, hereditario iure subiecta erat, paucos habere episcopos, nullumque metropolitanum, qui eam regerent, uti illius amplitudo et frequentissimorum oppidorum celebritas ac longe lateque dissitorum castrorum et pagorum suorum copia, animarumque multitudo, varium item idioma, et vitae institutum, ac denique temporis deplorata ob hereticos conditio expostulabant,

hiisque et aliis gravibus causis eum impellentibus, volens periclitanti in partibus illis fidei catholice succurrere, pioque desiderio dicti Philippi regis satisfacere, habita, sicut rei magnitudo postulabat, cum fratribus suis, de quorum numero tunc eramus, deliberatione matura, de eorum consilio et apostolice potestatis plenitudine, Cameracensem, Traiectensem, Attrebatensem et Tornacensem ecclesias, civitates et

Daar aldus, zoals wij reeds hebben aangenomen, onze voorganger paus Paulus IV bekommerd meende, dat het gedeelte van Beneden Germanië, dat door erfrecht aan onze zeer dierbare zoon in Christus, Filips, de katholieke koning van Spanje, onderworpen is, weinig bisschoppen en geen metropolaan heeft om dit gedeelte te besturen, hetgeen zijn uitgestrektheid en de faam van de zeer talrijke steden, en het grote aantal wijd en zijd verspreide vestingen en dorpen, de menigte zielen, ook de verscheidenheid van taal en de levensgewoonten, en ten slotte de betreuenswaardige toestand van het oogenblik wegens de kettters, vereisten.

Bewogen door deze en andere gewichtige redenen, willende het in gevaar verkerend katholiek geloof in die streken ter hulp komen en de vrome wens van voornoemde koning Filips inwilligen, scheidde en verdeelde hij van de kerkprovincies Reims en Keulen, na rijpe beraadslaging te hebben gehouden met zijn medebroeders, waaronder wij ons toen bevonden, op hun raad en uit de volheid van zijn

dioceses a Remensi et Coloniensi provinciis, ac Mecliniense et Antverpiense, ac diversa alia tunc expressa oppida insignia dicte regionis a sua quodque diocesi et provincia perpetuo segregaverat et dividerat,

necnon Mecliniense, Antverpiense et reliqua oppida predicta sic divisa in civitates, Cameracensem vero et Traiectensem, tunc episcopales sedes, ac olim collegiatam Sancti Rumoldi Mecliniensem, in metropolitanas, et Beate Marie Antverpiensem, certasque aliorum oppidorum in civitates erectorum predictorum ecclesias in cathedrales ecclesias, pro totidem archiepiscopis et episcopis, qui sue quisque ecclesie preessent,

necnon Mecliniensi et Antverpiensi ecclesiis civitatibusque predictis certos tunc expressos districtus, per nuncium suum postmodum ab eo illuc mittendum, limitandos, pro sua cuiusque diocesi perpetuo concesserat, necnon ecclesie Mecliniensi predictae ecclesiam, civitatem et diocesim Antverpiensem huiusmodi inter alias pro sua provincia adiunxerat.

Prefato quoque Philippo regi eiusque successoribus, qui pro tempore eiusdem regionis in temporalibus domini essent, ius nominandi Romano pontifici pro tempore existenti personas idoneas, ac alias certis tunc expressis modo et forma, qualificatas ad Antverpiensem et alias ecclesias erectas predictas, tam a primeva erectione huiusmodi, quam extunc deinceps, quotiescunque illas vacare contingeret, per eundem pontificem in archiepiscopos et episcopos, ad nominationem huiusmodi ordinandas, in perpetuum reservaverat.

apostolische macht, voor altijd de kerken, steden en bisdommen van Kamerijk, Utrecht, Arras en Doornik, ook Mechelen en Antwerpen, en verscheidene andere toen uitgesproken belangrijke steden van gezegde regio, van hun diocees en kerkprovincie af.

Bovendien scheidde hij Mechelen, Antwerpen en de overige gezegde steden die zo ingedeeld waren onder de bisschopssteden Kamerijk en Utrecht, toen bisschoppelijke zetels, af, en de voorheen collegiale kerk van Sint-Rombouts te Mechelen maakte hij tot metropolitane kerk en de collegiale kerk van Onze Lieve-Vrouw te Antwerpen, en bepaalde kerken van andere gezegde steden, opgericht als bisschopssteden, maakte hij tot kathedrale kerken, voor even zoveel aartsbisschoppen en bisschoppen, die allen aan het hoofd zouden staan van hun kerk.

Bovendien wees hij voor altijd bepaalde streken, waarvan de grenzen duidelijk moesten bepaald worden door zijn nuntius, die nadien door hem daarheen zou gezonden worden, voor ieders diocees toe aan de kerken en de bisschopssteden Mechelen en Antwerpen. De kerk, de bisschopsstad en het bisdom Antwerpen voegde hij met andere toe aan de provincie van de kerk van Mechelen.

Aan voornoemde koning Filips en zijn opvolgers, voor de tijd dat zij gezagsdragers zouden zijn van hetzelfde gebied, had hij voor altijd het recht voorbehouden voor de Antwerpse en de andere vernoemde opgerichte kerken, zowel vanaf de eerste jaren van de oprichting, als van dan af daarna, zo dikwijls zij zouden vrij komen, geschikte personen, bovendien uitgesproken gekwalificeerd door vorming en opleiding, voor benoeming voor te stellen aan de paus van Rome op dat ogenblik, waarvan dan de benoeming door de paus tot aartsbisschoppen en bisschoppen moest geregeld worden.

3. Instelling en opdracht van de Commissie van Vijf.

Per quasdam sub plumbo, et deinde per alias suas in forma brevis litteras, venerabili fratri nostro, tunc suo, Salvatori, episcopo Clusinensi, suo et apostolice sedis nuncio in partibus illis, dederat in mandatis, ut personas idoneas, qui dictas provincias et dioceses distinguerent et limitarent, ac dotem dictarum ecclesiarum a monasteriis et preposituris, sub illis consistentibus, dismembrarent, cum potestate omnia in hiis necessaria faciendi vice sua, deputaret.

Met een brief met een bul, en daarna met een andere brief in de vorm van een breve had hij aan onze eerbiedwaardige broeder, toen zijn broeder, Salvator, bisschop van Chiuse, zijn nuntius van de Heilige Stoel in die gewesten, opdracht gegeven, om geschikte personen af te vaardigen met het gezag om alles in zijn plaats te doen wat in deze zaken noodzakelijk was, namelijk die gezegde provincies en bisdommen af te scheiden en af te bakenen, en de dotatie voor gezegde kerken af te splitsen van kloosters en proosdijen, die er onder hen bestonden.

Dilectus filius noster Antonius, Sancte Romane ecclesie presbiter cardinalis, tunc episcopus Attrebatensis, et quatuor alii scientia et probitate insignes, quos ipse Salvator, episcopus et nuncius, dicto predecessore interea de medio sublato, vigore seu pretextu mandati et posteriorum literarum huiusmodi, substituerat, licet forsitan eorum aliqui de illis personis non essent, que ad id canonice subdelegari poterant, facta nihilominus diligenti rerum indagine, ac omnibus mature pensatis, animadvertentes quod per dismembrationes bonorum a monasteriis et preposituris prefatis, si fierent, cultus monasticus non mediocriter lederetur,

ipsa monasteria et preposituras mensis predictis, pro dote suarum ecclesiarum ad hoc, ut episcopi etiam illorum curam perinde atque suam propriam perpetuo gererent, potius esse unienda, ac designationes et limitationes provinciarum et diocesum, divisionesque et distributiones oppidorum et iurisdictionum in nonnullis partibus ipsarum diocesum, commodiores illis, que per primodictas litteras statuuntur,

necnon constitutiones et assignationes dotum, et denique numerum personarum ac dignitatum, prebendarum, beneficiorum et officiorum, statum quoque et formam in prefatis ecclesiis, etiam per dismembrationes, applicationes, suppressiones, translationes, novas institutiones et alias in universum accommodandas rationes habendas censuerint,

ac super maiori illorum parte processus et scripturas serie, digestis rebus omnibus, formandos curaverint, prout in illis ac singulis litteris predictis plenius continetur.

Nos qui dudum inter alia voluimus, quod semper in unionibus commissio fieret ad partes vocatis quorum interesset, quique nuper monasterium Sancti Bernardi, Cisterciensis ordinis, Antverpiensis diocesis, certo tunc expresso modo vacans, mense episcopali Antverpiensi, pro dotis nomine, perpetuo univi-

Onze geliefde zoon Antonius, kardinaal-priester van de Heilige Roomse Kerk, toen bisschop van Atrecht, en vier andere personen uitstekend door wetenschap en rechtschapenheid, die diezelfde Salvator, bisschop en nuntius, terwijl onze voorganger ondertussen uit ons midden was weggenomen, had aangesteld krachtens of onder voorwendsel van zijn mandaat en van latere brieven van die aard, alhoewel misschien enkele van deze personen daartoe kerkrechtelijk niet hadden kunnen afgevaardigd worden, deden niettemin een zorgvuldig onderzoek van de zaken, alles rijp overwegend, erop lettend dat door de afsplitsing van goederen van gezegde kloosters en proosdijen, de levenswijze in die kloosters in hoge mate schade kon lijden, indien ze zou plaats vinden.

Zij verklaarden plechtig dat de kloosters zelf en de proosdijen eerder moesten verenigd worden met de bisschopstafels voor de bruidsschat van hun kerken, opdat de bisschoppen de zorg ervoor samen met die voor hun eigen goed te allen tijde zouden dragen, en dat de aanwijzingen en afbakening van de kerkprovincies en de bisdommen, de verdelingen en de toekenningen van steden en rechtsgebieden in de verschillende delen van de bisdommen zelf, gunstiger zouden zijn voor deze kloosters en proosdijen, die door eerstgezegde brieven worden vastgesteld.

Bovendien meenden zij dat er rekening mee gehouden moest worden dat de regelingen en de toekenningen van de bruidsschatten, en uiteindelijk het aantal personen en waardigheden, prebenden, beneficies en bedieningen, ook de toestand en de inrichting in gezegde kerken, ook door afsplitsingen, toepassingen, opheffingen, overdrachten, nieuwe instellingen en andere aangelegenheden in het algemeen, moesten worden aangepast.

Na alle zaken te hebben behandeld, zorgden zij voor een groot deel en voor een reeks van de processen en de geschriften die moesten gemaakt worden, zoals in gene en enkele brieven voluit wordt bevonden.

4. De dotatie en circumscriptie van het bisdom.

Wij wilden onder meer al lang dat in de aangeduide samenvoegingen de commissie steeds zou gaan naar de delen, waarbij deze hoort. Voor altijd hebben wij aan de bisschopstafel van Antwerpen met name als bruidsschat, verbonden, aangehecht en geïncorporeerd, het klooster van Sint-Bernardus, van de orde

mus, annexuimus et incorporavimus, attendentes quod si priscis temporibus, dum dicti populi sensim accrescebant, de novis ecclesiis cathedralibus optimisque presulibus opportuno tempore prospectum fuisset, profecto tot pernicioosa heresum dogmata, quibus religio christiana passim laceratur atque affligitur, haud ita violenter invaluisset.

Nunc autem cum ad illa arcenda et extirpanda, ac simul populos ipsos in sinceritate fidei continendos, dictus predecessor nulla alia magis opportuna remedia potuerit adhibere, quam supradicta, ut illa, iuxta cordis sui atque nostri desiderium, promptos et felices sortiantur effectus, nostri ministerii partes premissis adiicere, illaque omnibus, quibus possumus, rationibus iuvare et promovere volentes,

ac mense episcopalis Antverpiensis et canonicatus et prebende illi uniendorum infrascriptorum veros annuos valores, ac litterarum, processuum et aliarum scripturarum huiusmodi veriores tenores presentibus pro sufficienter expressis habentes,

continuis etiam hortationibus dicti Philippi regis, id pro salute dictorum populorum enixe prosequentis, excitati, motu proprio et ex certa scientia, ac de apostolice potestatis plenitudine divisionibus, limitationibus et distributionibus dictorum subdelegatorum in dictis processibus specificatis, tanquam in melius reformatis, inherendo,

ac concessionem et assignationem per priores litteras predecessoris huiusmodi factas, quoad infrascripta immutando, omnia et singula oppida, castra, pagos, villas et loca infrascripta, videlicet:

(1) Antverpia, (2) Lira, (3) Herentals, (4) Bergen op Soen, (5) Steenberg, (6) Breda, (7) Turnhout, (8) Hoockstraten, (9) S. Willibrord, (10) Doorne, (11) Wijnegem, (12) Woemelgem, (13) Emmersel, (14) Ranst, (15) Oelegem, (16) Massenhoven, (17) Viersel, (18) Voerschoten, (19) Berchem, (20) Borsbeek, (21) Milleghem, (22) Broeckem, (23) Luijthagen, (24) Hoboecken, (25) Mortzele, (26) Vreemde, (27) Emmelen, (28) Wilrijck, (29) S.

van Cîteaux, in het bisdom Antwerpen, dat toen op duidelijk uitgedrukte wijze vacant was. In vroegere tijden, terwijl voornoemde bevolking stilaan aangroeide, was er op het gunstige ogenblik gezorgd voor nieuwe kathedrale kerken en zeer goede kerkvoogden, maar verder gekomen hebben wij vastgesteld dat zoveel verderfelijke leerstellingen van kettters, door wie de christelijke godsdienst overall wordt verscheurd en verdrukt, geweldig toenamen.

Onze voorganger had om deze zaken af te weren en uit te roeien, en tegelijk de volkeren zelf in de oprechtheid van het geloof bijeen te houden, geen andere meer geschikte remedie kunnen aanwenden dan bovenvermelde om zichtbare en gunstige resultaten te behalen. Aan al het voorgaande willen wij volgens het verlangen van zijn en ons hart het aandeel van ons ambt toevoegen, en dat helpen en bevorderen met alle middelen waarmee wij dat kunnen.

Bovendien achten wij door deze brief de reële jaarlijkse opbrengsten van de hierna vermelde Antwerpse bisschopstafel, van het kanonikaat en de prebende, die moeten ingelijfd worden, en de gronde inhoud van de brieven, rapporten en andere geschriften voldoende duidelijk

En ook aangemoedigd door de voortdurende aansporingen van gezegde koning Filips die ijverig volhardt voor het heil van gezegde volkeren, uit eigen beweging, uit zekere kennis en uit de volheid van onze apostolische macht, houden wij uit eigen beweging vast aan de verdelingen, grensbepalingen en toekenningen, die gezegde afgevaardigden in hun rapporten als op zijn best gewijzigd, hadden gespecificeerd.

De afstand en de toewijzing die onze voorganger met vroegere brieven dusdanig heeft gedaan, voor zover het onderstaande moest veranderen worden, namelijk alle onderstaande en afzonderlijke steden, de vestingen, dorpen, landgoederen en hierna volgende plaatsen :

(1) Antwerpen, (2) Lier, (3) Herentals, (4) Bergen op Zoom, (5) Steenberg, (6) Breda, (7) Turnhout, (8) Hoogstraten, (9) Sint-Willibrord, (10) Deurne, (11) Wijnegem, (12) Wommelgem, (13) Immerseel, (14) Ranst, (15) Oelegem, (16) Massenhoven, (17) Viersel, (18) Voerschoten, (19) Berchem, (20) Borsbeek, (21) Milleghem, (22) Broeckem, (23) Luithagen, (24) Hoboken, (25) Mortsel, (26) Vreemde, (27) Emmelen, (28) Wilrijck, (29) Sint-

Bernardes, (30) Heijmijsssem, (31) Eijgem, (32) Hove, (33) Boechout, (34) Nazareth, (35) Stelle, (36) Artzelaer, (37) Contijck, (38) Nijele, (39) Reedt, (40) Waerloos, (41) Rumst, (42) Duffele, (43) Hoijck, (44) Heijst, (45) Bersel, (46) Hulshout, (47) Boeschot, (48) Meerbeek, (49) Herselt, (50) Anderstat, (51) Gestel, (52) Ijeteghem, (53) Barlaer, (54) Hallaer, (55) Reijle, (56) Werle, (57) Vorst, (58) Eijnthout, (59) Meerhout, (60) Olmen, (61) Weelde, (62) Eel, (63) Ravels, (64) Kessel, (65) Tenhout, (66) Zoerle, (67) Oisterhout, (68) Merckhoven, (69) Herenthout, (70) Dunghen prope Breda, (71) Nijlen, (72) Noerdwijck, (73) Bouwel, (74) Oelen, (75) Denrien, (76) Gijlsen, (77) Alfén, (78) Eiche, (79) Barle, (80) Lichtart, (81) Castel, (82) Tielen, (83) Sandthoven, (84) Grobbendonck, (85) Vorselaer, (86) Poerle, (87) Halle, (88) Pulderbosch, (89) Pulde, (90) Sgreven Wesel, (91) Lille, (92) Scilde, (93) Intgoer, (94) Suersel, (95) Gierle, (96) Westmale, (97) Oistmale, (98) Vlimmeren, (99) Beerse, (100) Vosselaer, (101) Berecht, (102) S. Lenard, (103) Rijkvorsel, (104) Outturnhout, (105) Merxem, (106) Ousterweel, (107) Wilmerdonck, (108) Oerdam, (109) Eekeren, (110) Scoeten, (111) Oerderen, (112) Broxscaten, (113) Lillo, (114) Hoven, (115) Berentrecht, (116) Capellen, (117) Stabroeck, (118) Sandtvliet, (119) Putte, (120) Ossendrecht, (121) Brecht, (122) Clamphout, (123) Achterbrouck, (124) Woestwesel, (125) Loenhout, (126) Woensdrecht, (127) Merl, (128) Ginneken, (129) Hubergen, (130) Neuwmoer, (131) Hoegerheijde, (132) Emaus, (133) Sundert, (134) Hildernisse, (135) Borchvliet, (136) Nispen, (137) Roesendael, (138) Wouda, (139) Haerle, (140) Poldre, (141) Halsteren, (142) Cruijslant, (143) Gastel, (144) Oudenbosch, (145) Chaem, (146) Tutkuen, (147) Sprudel, (148) Hoeven, (149) Cleijnsudert, (150) Etten, (151) Terloer, (152) Rijsbergen, (153) Galder, (154) Hage, (155) Ter Heijden, (156) Tenhout, (157) Minderhout, (158) Meera, (159) Meersel, (160) Rijsbergen, (161) Teteringen, (162) Marxblajis, (163) Vortel, (164) Bavel,

in posteriori designatione subdelegatorum huiusmodi comprehensa, cum ecclesiis etiam parrochialibus, monasteriis, collegiis etiam canonicorum, capellis, hospitalibus et beneficiis, locis et personis ac officii ecclesiasticis, secularibus et regularibus, ac populis et quibuscumque aliis sub eis comprehensis, prefate ecclesie Antverpiensi pro sua diocesi, iuxta designationem illi per predictos subdelegatos factam huiusmodi, auctoritate apostolica, tenore presentium, perpetuo concedimus et assignamus.

Bernards, (30) Hemiksem, (31) Edegem, (32) Hove, (33) Boechout, (34) Nazareth, (35) Schelle, (36) Aartselaer, (37) Kontich, (38) Niel, (39) Reet, (40) Waarloos, (41) Rumst, (42) Duffel, (43) Hoikt, (44) Heist, (45) Beersel, (46) Hulshout, (47) Booisschot, (48) Meerbeek, (49) Herselt, (50) Anderstat, (51) Gestel, (52) Itegem, (53) Berlaer, (54) Hallaar, (55) Riel, (56) Werle, (57) Vorst, (58) Eindhout, (59) Meerhout, (60) Olmen, (61) Weelde, (62) Eel, (63) Ravels, (64) Kessel, (65) Den hout, (66) Zoerle, (67) Oisterhout, (68) Morkhoven, (69) Herenthout, (70) Dongen, (71) Nijlen, (72) Noorderwijk, (73) Bouwel, (74) Olen, (75) Denrien, (76) Gilsen, (77) Alfén, (78) Essen, (79) Baarle, (80) Lichtaart, (81) Castel, (82) Tielen, (83) Zandhoven, (84) Grobbendonk, (85) Vorselaer, (86) Poederle, (87) Halle, (88) Pulderbosch, (89) Pulle, (90) 's Gravenwezel, (91) Lille, (92) Schilde, (93) Sint Job in 't Goor, (94) Zoersel, (95) Gierle, (96) Westmalle, (97) Oostmalle, (98) Vlimmeren, (99) Beerse, (100) Vosselaar, (101) Brecht, (102) Sint-Lenaarts, (103) Rijkvorsel, (104) Oud Turnhout, (105) Merkssem, (106) Austruweel, (107) Wilmarsdonk, (108) Oordam, (109) Ekeren, (110) Schoten, (111) Oorderen, (112) Brasschaat, (113) Lillo, (114) Hove, (115) Berendrecht, (116) Kapellen, (117) Stabroek, (118) Zandvliet, (119) Putte, (120) Ossendrecht, (121) Brecht, (122) Kalmthout, (123) Achterbroek, (124) Wuustwezel, (125) Loenhout, (126) Woensdrecht, (127) Meerle, (128) Ginneken, (129) Huibergen, (130) Nieuwmoer, (131) Hogerheide, (132) Emmaüs, (133) Zundert, (134) Hildernisse, (135) Borchvliet, (136) Nispen, (137) Roosendaal, (138) Woude, (139) Haerle, (140) Polder, (141) Halsteren, (142) Kruisland, (143) Gastel, (144) Oudenbosch, (145) Chaam, (146) Tutkuen, (147) Sprudel, (148) Hoeven, (149) Klein Zundert, (150) Etten, (151) Leur, (152) Rijsbergen, (153) Galder, (154) Hage, (155) Terheijden, (156) Tenhout, (157) Minderhout, (158) Meer, (159) Meersel, (160) Rijsbergen, (161) Teteringen, (162) Merksplas, (163) Wortel, (164) Bavel,

die in een latere aanwijzing van de afgevaardigden in dezer voege zijn begrepen, met daarin ook begrepen parochiekerken, kloosters, ook colleges van kanunniken, kapellen, hospitalen en beneficiis, plaatsen en personen, en de seculiere en reguliere kerkelijke bedieningen, de bevolking en alle anderen daaronder begrepen, kennen wij voor altijd toe en wijzen wij volgens de aanwijzing van voormelde afgevaardigden daarvoor, met apostolisch gezag en door de inhoud van deze brief, toe aan gezegde kerk van Antwerpen voor haar diocees.

5. Toekenning van supplementaire inkomsten voor de bisschop.

Et ut episcopus Antverpiensis pro tempore existens statum suum, iuxta pontificalis dignitatis exigentiam, decentius tenere, ac onera, presertim in ea amplissima civitate, in qua propter frequentiam populi et continuas negociationes magno vivitur, commodius perferre, et quam episcopum decet hospitalitatem exercere valeat, a Sancte Marie Villariensis, olim Leodiensis, nunc vero Namurcensis diocesis, Antverpie vicinioribus et sedi episcopali Antverpiensi commodioribus, usque ad quingentorum, et a Sancti Michaelis Antverpiensis monasteriis, seu eorum mensis abbatialibus, proprietates et bona, etam in decimis consistentia, usque ad aliorum quingentorum ducatorum auri de camera, proventus annui summas, cum primum monasteria per cessum vel decessum illorum modernorum abbatum seu commendatariorum aut aliis quibusvis modis, et ex quorumcunque personis vacaverint, exnunc prout extunc et econtra, perpetuo segregamus et dividimus,

illaque sic segregata et divisa prefate mense Antverpiensi etiam perpetuo applicamus et appropiamus.

En opdat de bisschop van Antwerpen die naar gelang het ogenblik in functie is, in de mogelijkheid zou zijn om volgens de noodzaak van zijn bisschopelijke waardigheid zijn staat passend te houden en de lasten gemakkelijker te dragen in het bijzonder in die grote stad, waarin omwille van de menigte van het volk en de ononderbroken handel, drukker wordt geleefd, en om de gastvrijheid te beoefenen die een bisschop past, scheiden wij af en verdelen wij voor altijd vanaf nu als vanaf toen en integendeel, van de kloosters van de Onze-Lieve-Vrouw van Villers, vroeger tot het bisdom Luik behorend, nu echter tot dit van Namen, in de nabijheid van Antwerpen en het beste geschikt voor de bisschopszetel van Antwerpen, eigendommen en goederen, ook uit tienden bestaande, bedragen van jaarlijkse inkomsten tot 500 gouden dukaten “de camera”, en van Sint-Michiels van Antwerpen, eveneens tot 500 dukaten, of van hun abtstafels, eerst wanneer deze kloosters door afstand of overlijden van hun huidige abten of commendatoren, of op om het even welke andere wijzen en van welke personen ook zouden vrijkomen.

En deze aldus afgescheiden en verdeelde zaken, voegen wij toe en wijzen wij voor altijd toe aan voornoemde Antwerpse bisschopstafel.

6. Inschakeling van de Kamerijkse functie van aartsdiaken.

Necnon archidiaconatum Antverpiensem in ecclesia Cameracensi, qui inibi dignitas, non tamen maior post pontificalem existit, similiter cum primum per cessum vel decessum moderni archidiaconi Antverpiensis in dicta ecclesia Cameracensi etiam apud sedem eandem aut alias vacaverit,

etiam si actu nunc quovis modo vacet, ac specialiter vel generaliter reservatus existat, et ad illum consueverit quis per electionem assumi, eique cura etiam iurisdictionalis immineat animarum, super eo quoque inter aliquos lis, cuius statum presentibus haberi volumus pro expresso, pendeat indecisa,

cum omnibus iuribus, iurisdictionibus et pertinentiis suis ad prefatam ecclesiam Antverpiensem similiter

Bovendien plaatsen wij het aartsdiakonaat van Antwerpen in de Kamerijkse kerk, dat daar wel geen belangrijkere waardigheid is na het bisschopsambt, bij dezelfde zetel na de eerste keer dat het door afstand of door overlijden van de huidige aartsdiaken van Antwerpen in gezegde Kamerijkse kerk, of op een andere manier vrijkomt.

Ook indien de functie op om het even welke wijze nu door een handeling zou vrijkomen, en in het bijzonder of in het algemeen zou voorbehouden zijn, en indien iemand gewoon zou zijn dat ze door keuze zou worden opgenomen, en dat de zielzorg voor hem van rechtswege zou te wachten staan, ook als er over het aartsdiakonaat tussen enkelen een geschil onbeslist zou hangen, dan willen wij door deze brief uitdrukkelijk dat zijn toestand behouden blijft.

Wij plaatsen het aartsdiakonaat met alle rechten, de rechtsmacht en wat erbij hoort, zowel vanaf nu als

exnunc prout extunc, et econtra, ita quod archidiaconus Antverpiensis pro tempore existens, post cessum vel decessum dicti moderni archidiaconi, in eadem ecclesia Antverpiensi, prout olim in dicta ecclesia Cameracensi, residere ac iurisdictionem per universam diocesim Antverpiensem prefatam, ad instar aliorum, qui nunc sunt in ulla parte eiusdem diocesis Antverpiensis, omnino habere, eamque perpetuo exercere debeat, transferimus.

Ac in eadem ecclesia Antverpiensi unum archipresbiteratum civitatensem pro uno archipresbitero civitatensi, qui curam rectorum parochialium ecclesiarum et sacramentorum, ac verbi Dei per civitatem,

ac unam penitentiariam diocesanam, nuncupandas dignitates inibi, non tamen post pontificalem maiores, pro uno penitentiario diocesano, nuncupandis, qui curam conscientiarum populi per universam diocesim Antverpiensem huiusmodi habeant, perpetuo erigimus et instituimus.

Et ut idem episcopus Antverpiensis pro tempore existens ecclesiam suam personis eruditis, et ad iurisdictionem inibi exercendam, ceteraque munera ecclesiastica obeunda idoneis, debite instructam iugiterque decoratam habeat, perpetuo statuimus et ordinamus, quod ex omnibus canonicatibus et prebendis dicte ecclesie Antverpiensis, qui multi et pingues existunt, decem, quos primo per cessum, etiam ex causa permutationis, vel decessum, aut quamvis aliam dimissionem vel amissionem modernorum ipsius ecclesie canonicorum, aut aliis quibusvis modis, et ex aliorum quorumcunque personis, etiam apud sedem predictam, aut etiam in aliquo ex mensibus, in quibus vacantium beneficiorum dispositio nobis aut Romano pontifice pro tempore existenti, per constitutiones apostolicas vel cancellarie apostolice regulas, seu litteras alternativarum, aut alia privilegia et indulta reservata existit seu fuerit, simul vel successive vacare contigerit,

vanaf toen en integendeel gelijkelijk naar gezegde Antwerpse kerk over, zodanig dat de Antwerpse aartsdiaken die er naargelang de omstandigheden is, na de afstand of het overlijden van gezegde huidige aartsdiaken, in dezelfde Antwerpse kerk moet resideren zoals voorheen in gezegde Kamerijkse kerk, en in gans het gezegde Antwerpse bisdom de iurisdictione geheel bezitten, en deze te allen tijde uitoefenen zoals er nu in enig deel van hetzelfde bisdom Antwerpen andere zijn.

7. Instelling van de functies van aartspriester en penitensier.

En voor altijd richten wij in dezelfde Antwerpse kerk op en stellen wij het aartspriesterschap voor de stad in voor een aartspriester van de bisschopsstad, die de zorg voor de bestuurders van de parochiekerken, voor de sacramenten en voor het woord Gods in de stad, zal hebben,

en ook het diocesaan penitensiersambt voor een diocesane penitensier, die dusdanig de zorg voor de gewetens van het volk in heel het bisdom Antwerpen zal hebben; zij moeten waardigheden worden genoemd, echter geen aanzienlijkere na de bisschoppelijke waardigheid.

8. Reservering van tien prebenden voor de bisschop en negen gegradueerde kanunniken.

En opdat de bisschop van Antwerpen die er naargelang de omstandigheden is, zijn kerk verplicht uitergerust en voortdurend voorzien zou hebben met geleerde mannen om de rechtsmacht uit te oefenen, en bekwaam om andere kerkelijke ambten te vervullen, bepalen en bevelen wij voor altijd dat van de vele en rijkelijke kanonikaten en prebenden van gezegde Antwerpse kerk, er tien die tegelijk of opeenvolgend het eerst zouden vrijkomen door afstand, ook om reden van ruil, door overlijden, of door welke andere afdanking of verlies van de huidige kanunniken van de kerk zelf, of op om het even welke manieren en van welkdanige andere personen, ook bij voornoemde zetel, of ook in een van de maanden waarin de beschikking van vacante beneficijs aan ons of aan een latere paus van Rome door apostolische constituties of door regels van de apostolische kanselarij, of door brieven van uiteenlopende zaken of door andere voorrechten en gereserveerde gunsten, is of zou zijn,

etiam si actu nunc vacant, et tanto tempore vacaverint, quod eorum collatio, iuxta Lateranensis statuta Concilii, ad sedem apostolicam predictam legitime devoluta, ipsique dispositioni apostolice specialiter vel generaliter reservati et sacerdotales existant, ac super eis inter aliquos lis, cuius statum presentibus haberi volumus pro expresso, pendeat indecisa, sic perpetuo affecti remaneant,

quod idem episcopus unum et unam omnium primo vacaturos, tanquam mense sue episcopali perpetuo unitos, et quos nos similiter exnunc prout extunc et econtra, ipsi mense perpetuo unimus, annectimus et incorporamus, obtinere, illorumque ratione persona capitularis esse, vocemque et auctoritatem etiam in capitulo super decanum et canonicos habere.

ook indien zij nu metterdaad zouden vrijkomen, of zouden vrijgekomen zijn in zulke periode dat hun toekenning volgens de statuten van het Lateraans Concilie aan voornoemde apostolische stoel rechtmatig toegekend, in het bijzonder of in het algemeen zouden voorbehouden zijn ter beschikking van de apostolische stoel voor priesters, en indien er over deze zaken tussen sommigen een geschil onbested zou zijn blijven hangen, dan willen wij met deze brief uitdrukkelijk dat de betrokkenen voor altijd zouden blijven,

opdat de bisschop een kanonikaat of een prebende bekomt van alle die het eerst zullen vrijkomen, als voor altijd gehecht aan zijn bisschopstafel, en deze verenigen wij gelijkelijk van nu als van toen en integendeel, voor altijd met deze tafel, hechten ze eraan en nemen ze erin op, en om deze reden is de bisschop lid van het kapittel, en heeft hij ook een stem en gezag in het kapittel boven de deken en de kanunniken.

9. Reservering van de negen prebenden voor gegradueerden, waarvan drie van adel.

Reliqui vero novem canonicatus et prebende predicti, tribus magistris aut licentiatibus in theologia, et tribus doctoribus decretorum seu in eis licentiatibus, ac tribus aliis nobilibus eius diocesis, etiam in iure vel theologia saltem gradu licentiatibus in famosa quapiam universitate studii generalis, secundum tenorem primo dictarum litterarum promotis, ordine in dicta designatione expresso servato, in perpetuum concedi et assignari debeant.

De gezegde overige negen kanonikaten en prebenden moeten echter altijd verleend en toegekend worden aan drie magisters of licentiaten in de theologie en aan drie doctors of licentiaten in de rechten en drie andere aan edelen van het eigen diocees, met tenminste ook een graad van licentiaat in de rechten of in de theologie van om het even welke roemrijke universiteit, gepromoveerd het eerst volgens de bepaling van deze brief, terwijl de volgorde in voornoemde toewijzing uitdrukkelijk is gerespecteerd.

10. De verplichtingen van de negen gegradueerde kanunniken.

Quodque ad sex priores tam nobiles quam alii non nobiles, ut prefertur, tamen qualificati, ad reliquos vero tres canonicatus et tres prebendas ex reliquis novem canonicatibus et prebendis huiusmodi nulli nisi nobiles et graduati, ut prefertur, assumi possint,

In de eerste zes kanonikaten en prebenden, kunnen zowel edelen als anderen die niet van adel zijn, maar wel gekwalificeerd zijn, worden opgenomen, zoals is gezegd, in de overige drie van de negen alleen gegradueerde edelen.

ac omnes et singuli, ratione suarum huiusmodi prebendarum, consilium et operam in negotio ecclesie et religionis, ceterisque difficultatibus pro tempore emergentibus, quotiens ab episcopo suo requisiti fuerint, tam coniunctim quam divisim, prestare teneantur.

En allen samen en afzonderlijk zijn zij er krachtens hun prebende toe gehouden, raad en hulp te verlenen in de bedrijvigheid van de kerk en de godsdienst, en bijwijlen in andere problemen die opduiken, zowel gezamenlijk als afzonderlijk, telkens zij door hun bisschop worden gevraagd.

Ac unus archidiaconus ad archidiaconatum, et alius archipresbiter ad archipresbiteratum, necnon reliquus ex dictis graduatis penitentiarius ad penitentiarium huiusmodi, ad nominationem dicti episcopi assumi, et omnium primi post episcopum vacaturos canonicatus et prebendas predictos simili ordine consequi debeant.

Ut autem de viris spectate doctrine et probitatis, ad edificationem ecclesie Dei, accuratius prospiciatur, quod ipsi novem canonicatus et novem prebende hac prima vice per prefatum episcopum duntaxat, et deinde quotiens illi futuris temporibus vacaverint, ut prefertur, ad electionem episcopi et aliorum graduatorum prefatorum superstitum per eos conferantur,

et in huiusmodi electione suffragium episcopi non plus iuris sive momenti, quam cuiusvis graduatorum habeat, nisi vobum paritate occurrente, tuncque iteratum ad hoc episcopi suffragium paritatem vobum dirimat.

Quodque posthac ipsi novem canonicatus et novem prebende sub nullis specialibus vel generalibus, etiam mentalibus reservationibus, affectionibus, etiam in corpore iuris clausis, necnon expectativis, coadiutoriis, mandatis, facultatibus, indultis de providendo, commendando et alias disponendo, primariis precibus nuncupatis, aut aliis gratiis preventivis, per nos aut Romanos pontifices pro tempore existentes, et sedem apostolicam predictam, vel eius legatos, etiam consideratione, intuitu, contemplatione, vel ad instantiam imperatoris, regum, ducum et aliorum principum, ac eiusdem Sancte Romane Ecclesie cardinalium, et ex quacunque causa, quantumlibet urgenti pro tempore factis et concessis comprehendantur,

nec etiam tanquam vacantes apud sedem eandem, aut ulla alia ratione generaliter vel specialiter reservari, nec illorum vacatione per resignationem, etiam ex causa permutationis, apud sedem eandem pro tempore occurrente, per Romanum pontificem aut sedem huiusmodi, de illis provideri, aut alias quomodo disponi possit,

Bovendien moet er van de gezegde gegradueerden een aartsdiaken voor het aartsdiakonaat, een andere aartspriester voor het aartspriesterschap, en nog een andere penitensier voor het penitensierschap aangevaard worden voor benoeming door de bisschop. En de eerste van alle kanonikaten en en prebenden die vrijkomen, moeten na dit van de bisschop in deze volgorde worden ingevuld.

11. De verkiezing van de negen gegradueerde kanunniken.

Opdat echter zorgvuldiger zou worden uitgezien naar mannen van een voortreffelijke geleerdheid en rechtschapenheid voor de opbouw van de kerk van God, zullen de negen kanonikaten en prebenden de eerste keer slechts door de bisschop, en telkens ze daarna in de toekomst vrijkomen, zoals is gezegd, begeven worden door verkiezing door de bisschop en de overige gezegde gegradueerde kanunniken.

En in deze verkiezing heeft de stem van de bisschop niet meer rechten of invloed dan die van om het even wie van de gegradueerden, tenzij in geval van gelijkheid van stemmen, dan stelt de stem van de bisschop weer een einde aan de gelijkheid van de stemmen.

En deze negen kanonikaten en prebenden worden wegens de dringende omstandigheden voortaan in de gedane en verleende zaken begrepen, niet onder bijzondere of algemene, ook niet mentale reservaties, voorzieningen, zelfs in het kerkelijk wetboek begrepen, of onder verwachte, helpende zaken, bevelen, volmachten, voorrechten om te voorzien, toe te vertrouwen of anderszins te beschikken, die de voornaamste beden worden genoemd, of onder andere voorafgaande gunsten, door ons of door de toenmalige bisschoppen van Rome, door de apostolische stoel of door zijn legaten, ook door overweging, inzicht, beschouwing of tot verzoek van de keizer, koningen, hertogen en andere vorsten, of van kardinalen van de heilige Roomse kerk zelf, of om welke reden ook.

En evenmin als vrijgekomen bij dezelfde stoel, of wegens enige andere reden in het algemeen of in het bijzonder kunnen deze worden voorbehouden, en ook niet in geval van hun vacatie door afstand, of om reden van verwisseling, op een bepaald ogenblik bij dezelfde stoel aangekomen, kan daarin worden voorzien, door de bisschop van Rome of de heilige stoel, of op een andere manier erover beschikt worden.

sed forma electionis premissis omni tempore servari, nullaque causa infringi debeat.

Maar de wijze van verkiezing moet te allen tijde worden onderhouden en kan om geen enkele reden worden verbroken.

12. Bijzondere taken van vijf kanunniken.

Quodque unus ex novem canonicis prefatis, magister seu licentiatus in theologia, et alter decretorum doctor seu etiam licentiatus, seniores ratione suarum prebendarum, facultatem habeant visitandi per universam diocesim Antverpiensem predictam quotiens ab episcopo Antverpiensi, ceteri vero canonici graduati predicti, quandocumque requisiti fuerint, illis assistere teneantur,

En een van de negen hiervoor genoemde kanunniken, magister of licentiaat in de theologie, en een andere, eveneens doctor of licentiaat in de rechten, de oudsten in rang volgens hun prebende, hebben de bevoegdheid om visitaties te doen in gans het bisdom Antwerpen zo dikwijls ze door de bisschop van Antwerpen daartoe verzocht worden, en de andere gezegde gegradueerde kanunniken zijn ertoe gehouden hen bij te staan, wanneer ze daartoe verzocht worden.

ac ex reliquis senioribus canonicis prefatis duo in theologia et unus in iure canonico graduati, ut prefertur, unacum predicto archidiacono, curam habeant examinandi promovendos ad sacros ordines et admittendos ad curam animarum, quacumque auctoritate illi provisi fuerint, neminem nisi idoneum, seque personalem residentiam facturum, medio iuramento, promittentem admittendo.

En onder de overige oudere gezegde kanunniken zullen er twee gegradueerden in de theologie en een in kerkelijk recht samen met de aartsdiaken de zorg hebben om degenen te onderzoeken, die tot de heilige orden moeten bevorderd worden en degenen die moeten toegelaten worden tot de zielzorg, door welk gezegde ook zij daarin voorzien werden, en niemand toe te laten tenzij hij geschikt is en onder eed belooft persoonlijk te resideren.

13. De residentieplicht van de kanunniken.

Et quoniam impia hereticorum studia temporisque malitia viros doctos ab ecclesiis suis diutius abesse non patiuntur, quod si canonici graduati predicti ab ecclesia sua, nisi ab episcopo seu capitulo missi, per duos menses abfuerint, integros sue prebende fructus illius anni amittant et capitulo cedant,

Het goddeloze streven van de ketters en de slechtheid van de tijd dulden niet dat geleerde mannen lange tijd afwezig blijven van hun kerk. Indien gezegde gegradueerde kanunniken gedurende twee maanden afwezig zijn van hun kerk, verliezen zij integraal de opbrengst van hun prebende van dit jaar en gaat deze over aan het kapittel, tenzij ze gezonden werden door de bisschop of door het kapittel.

ac omnes proventus singularum prebendarum dicte ecclesie in duas equales partes dividantur, quarum altera pro quotidianis distributionibus hiis solis, qui divinis officiis in choro deservierint et inibi a principio usque ad finem, excepta necessitatis causa, permanserint, ministrari debeat,

En alle inkomsten van elke prebende van gezegde kerk worden verdeeld in twee gelijke delen; daarvan moet een deel besteed worden voor de dagelijkse distributies, alleen voor hen die ijverig deelnemen aan de goddelijke diensten op het koor en daar blijven van het begin tot het einde, tenzij om een noodzakelijke reden.

nec quisque ulla dispensatione vel alio privilegio apostolico, quacumque causa impetrato vel concessio, sese a residentia huiusmodi eximere possit.

En niemand kan zich onttrekken aan de residentie door enige dispensatie of door een ander apostolisch privilege, om welke reden ook verkregen of verleend.

14. De aartspriester en het behoud van de dekenaten.

Ceterum ecclesie civitatis sub cura dicti archiepiscopi-
teri civitatis, extra vero eam et in diocesi
Antverpiensi existentes, vel sub suis decanatus ali-
isve iurisdictionibus, prout hactenus, remaneant, vel
meliori modo, arbitrio episcopi, distribui, ipsorum-
que decanatum decani, salva dicti episcopi mode-
ratione, emolumenta hactenus percipi solita percipe-
re possint.

Voor het overige blijven de kerken van bisschops-
stad onder de zielzorg van gezegde stedelijke aarts-
priester, degene die er daarbuiten in het bisdom
Antwerpen zijn, blijven zoals tot op heden onder
hun dekenaten of andere jurisdicties, of worden op
een betere wijze naar het oordeel van de bisschop
ingedeeld, en de dekens van deze dekenaten kunnen
de voordelen genieten, zoals ze tot nog toe gewoon
waren, met voorbehoud voor matiging door de bis-
chop.

15. Bescherming van de reservatie van het aartsdiakonaat en van de tien prebenden voor het bisdom.

Districtius inhibentes venerabilibus fratribus nostris
archiepiscopis, episcopis et dilectis filiis abbatibus,
ceterisque locorum ordinariis, necnon conventibus,
superioribus et personis, illique vel illis, ad quem vel
ad quos archidiaconatus, ac decem canonicatum et
prebendarum affectorum predictorum collatio, pro-
visio et quevis alia dispositio communiter vel divi-
sim pertinet, ac quibuscunque aliis cuiuscunque dig-
nitatis, status, ordinis et conditionis existentibus, in
virtute sancte obedientie, ac sub excommunicationis
maioris aliisque sententiis, censuris et penis, necnon
privationis omnium dignitatum, beneficiorum et of-
ficiorum ecclesiasticorum, ac inhabilitatis ad illa et
alia imposterum obtinenda,

ne de archidiaconatu ac decem canonicatibus et
prebendis prefatis, si vacant aut cum vacaverint, ut
prefertur, cuiquam providere aut alias disponere, seu
premissorum effectus et executionem in aliquo
quantumcunque modico impedire, aut molestiam
vel iniuriam quampiam irrogare quoquomodo pre-
sumant,

ac decernentes exnunc plenum ius in premissis om-
nino acquisitum esse, et super hiis beneficio regula-
rum de non tollendo iure quesito ac annali et trien-
nali possessore, nec non privilegiis omnibus, quibus
diuturni possessores pacifice quomodolibet utuntur,
potiuntur et gaudent, plenarie uti, potiri et gaudere,

Wij verbieden ten strengste aan onze eerbiedwaar-
dige broeders de aartsbisschoppen en bisschoppen,
aan onze geliefde zonen de abten en de andere
plaatselijke kerkvoogden, bovendien aan de kloos-
ters, de oversten en personen, aan elk van hen en
aan allen, waaraan de collatie van het aartsdiakonaat
en van de tien kanonikaten en prebenden van de
gezegde betrokkenen, het voorzien ervan of welke
andere beschikking, gemeenschappelijk of afzonder-
lijk, toebehoort, en aan alle anderen van welke
waardigheid, staat, rang of ambt ook, in een geest
van heilige gehoorzaamheid en onder andere von-
nissen, veroordelingen en straffen van een zwaardere
excommunicatie, en ook van het verlies van alle
waardigheden, beneficijs en kerkelijke bedieningen,
en van onbekwaamheid om deze en andere in de
toekomst te verkrijgen,

opdat ze het niet op zich zouden nemen het aarts-
diakonaat en de tien gezegde kanonikaten en pre-
benden, indien ze vrijkomen of wanneer ze zouden
vrijkomen, als het wordt aangetoond, voor iemand
te voorzien of er anderszins over te beschikken, of
de uitwerking en de uitvoering van vorige zaken op
enige wijze wanneer ook te verhinderen, of een of
andere moeilijkheid of onrecht aan te doen.

En wij besluiten dat van nu af het volle recht in de
voornoemde zaken geheel is verworven, en daarvan
ten volle wordt gebruik gemaakt, bezit genomen en
genoten door de toepassing van de stelregel dat een
gezocht recht niet moet worden opgeheven door de
bezitter ervan sinds een jaar of drie jaar, evenzo
door alle privileges waarvan langdurige vreedzame
bezitters op om het even welke wijze gebruik ma-
ken, bezit hebben en genieten.

ac decem canonicatus et decem prebende affecti predicti per quoscunque, etiam pretextu mandatorum de providendo nominationum, facultatum et indultorum, etiam iuxta concordata nationis Germanie, expectatarum et quarumcunque aliarum gratiarum quoquomodo acceptari non posse,

et nihilominus quascunque acceptationes, collationes, provisiones, commendas, uniones, annexiones et incorporationes, et alias dispositiones de eisdem aut eorum aliquo, etiam per nos et sedem prefatam quomodolibet factas et faciendas, nullius prorsus roboris vel momenti fore, nullumque per eas cuiquam ius acquiri, seu etiam coloratum titulum possidendi tribui posse,

ac concessiones, assignationes, divisionem, segregatorem, applicationem, appropriationem, translationem, erectionem, institutionem, statutum, ordinationem, unionem, annexionem et incorporationem, ac cetera premissa, ac presentes litteras exnunc omnimodum effectum sortita esse et censeri,

ac sub quibusvis revocationibus, alterationibus, suspensionibus vel limitationibus etiam unionum, annexionum et incorporationum, suppressionum, extinctionum etiam effectum non sortitarum, que posthac per nos vel successores nostros, tam in crastinum assumptionis cuiuslibet ad summi apostolatus apicem, quam alias quomodolibet, ac cum quibusvis clausulis et decretis, quocunque tempore fient, minime includi, sed, illis non obstantibus, in suis vigore, robore et efficacia persistere, ac quotiens illa emanabunt, totiens in pristinum statum restituta, ac de novo concessa existere,

sicque incommutabilis voluntatis et intentionis nostre fuisse, esse et fore, ac easdem presentes litteras nullo unquam tempore de surreptionis vel obreptionis aut nullitatis vicio, seu intentionis nostre, vel quopiam alio defectu notari, aut in ius vel controversiam, quacunque ratione vel causa, vocari posse,

sicque per quoscunque iudices ordinarios et delegatos, etiam causarum palatii apostolici auditores, et prefatos cardinales, in quavis causa et instantia, sublata eis et eorum cuilibet, quavis aliter iudicandi et interpretandi facultate et auctoritate, iudicari et diffiniri debere,

En de voornoemde betrokkenen kunnen de tien kanonikaten en prebenden op geen enkele wijze van wie ook aanvaarden onder voorwendsel dat hen gaat om bevelen om te voorzien in benoemingen, volmachten en indulten, ook niet volgens de overeenkomsten met de Germaanse natie, in verwachtingsbrieven of welkdanige andere gunsten.

En desondanks zijn zekere aanvaardingen, opnemingen, voorzieningen, begunstiging, samenvoegingen, aanhechtingen en inlijvingen, en andere beschikkingen van dezelfde of iemand onder hen, ook door ons en de apostolische stoel op enige wijze gedaan of nog te doen, volstrekt van geen kracht of belang, en daardoor kan voor niemand recht worden verworven of kan een verbloemde bezittitel worden verleend.

En de vergunningen, toewijzingen, verdeling, afscheiding, aansluiting, toeëigening, overdracht, oprichting, instelling, statuut, regeling, samenvoeging, aanhechting en inlijving, en alle overige voorgaande zaken en de huidige brief, daarvan is de volledige uitvoering vanaf nu vastgelegd en wordt geacht dit te zijn,

en onder allerlei herroepingen, verschuivingen, opheffingen of beperkingen zelfs van samenvoegingen, aanhechtingen en inlijvingen, opheffingen, uitdovingen ook die geen uitvoering kennen, die hierna door ons of onze opvolgers, zowel tot de dag van de opneming van iemand tot de top van het hoogste apostolaat, als anderszins op welke wijze ook, en met allerlei bepalingen en decreten, op welk tijdstip ook die er komen, zij worden geenszins afgesloten, maar, terwijl deze zaken niet in de weg staan, behouden zij hun kracht, sterkte en doeltreffendheid, en telkens deze zaken zich zullen voordoen, zullen zij hersteld worden in hun vorige toestand en als opnieuw verleend zijn.

En zo was, is en zal het onze onveranderlijke wil en bedoeling zijn, dat deze tegenwoordige brief nooit door de schuld van ontvreemding, vervalsing of ongeldigheid, of door een of ander bekend gebrek niet kan bekend gemaakt worden, of in recht of tegenspraak om welke reden of oorzaak ook herroepen worden.

En zo moeten om het even welke gewone en gedelegeerde rechters, ook de auditeurs van de rechtszaken van het apostolisch paleis en voornoemde cardinalen, wanneer in een zaak de bevoegdheid van hen en van ieder van hen is ontnomen, oordelen en bepalen door welke andere instantie of autoriteit moet geoordeeld en uitspraak gedaan worden.

irritum quoque et inane, si secus super hiis a quorum quavis auctoritate, scienter vel ignoranter contigerit attentari.

Quocirca venerabilibus fratribus nostris, archiepiscopo Mecliniensi et episcopo Amerinensi, ac dilecto filio, decano ecclesie Lierensis, Antverpiensis diocesis, per apostolica scripta, motu simili, mandamus, quatenus ipsi vel duo, aut unus eorum, per se vel alium, seu alios, presentes litteras et in eis contenta quecunque, ubi et quando opus fuerit ac quotiens, pro parte moderni et pro tempore existentis episcopi Antverpiensis, et aliorum quorum interest, et quomodolibet intererit in futurum, fuerint requisiti, seu aliquis eorum fuerit requisitus, solemniter publicantes, eisque et eorum cuilibet, in premissis efficacia defensionis presidio assistentes,

faciant auctoritate nostra episcopum Antverpiensem et alios prefatos concessionibus, assignationibus, segregatione, divisione, applicatione, appropriatione, translatione, erectione, institutione, statuto, ordinatione, unione, annexione et incorporatione, et litteris, ac aliis in eis contentis predictis pacifice gaudere, ac litteras et in eis contenta huiusmodi firmiter observari,

non permittentes illos per quoscunque quomodolibet indebite molestari, contradictores quoslibet et rebelles per censuras et penas ecclesiasticas, appellatione postposita, compescendo, necnon legitimis super hiis habendis servatis processibus, censuras et penas ipsas, etiam iteratis vicibus, aggravando, invocato etiam ad hoc, si opus fuerit, auxilio brachii secularis.

Non obstantibus nostra voluntate priori, ac Lateranensis Concilii novissime celebrati, uniones perpetuas, nisi in casibus a iure permissis, fieri prohibentis, ac pie memorie Bonifacii, papae VIII, etiam predecessoris nostri, de una, et concilii generalis de duabus, non tamen tribus dietis, aliisque apostolicis constitutionibus et ordinationibus, etiam in corpore iuris clausis,

En indien het zou gebeuren dat deze zaken door iemand met welk gezag ook zouden worden aangevochten, bewust of onwetend, dat zou tevergeefs en ongegrond zijn.

16. Bekrachtiging van de bul.

Daarom bevelen wij met een gelijke beweging in een apostolisch geschrift aan onze eerbiedwaardige broeders, de aartsbisschop van Mechelen, de bisschop van Amelia en onze geliefde zoon de deken van de kerk van Lier, van het bisdom Antwerpen, in zoverre zij, twee of een van hen zouden verzocht worden, zelf, door een ander of door anderen, deze brief en al wat erin vervat is, waar en wanneer het nodig zou zijn, en telken male, ten opzichte van de huidige en de latere bisschop van Antwerpen, en van anderen die het aanbelangt, en op welke wijze het in de toekomst ook van belang kan zijn, plechtig bekend te maken, en hen en ieder van hen in het voorgaande bij te staan door de bescherming van een doeltreffende verdediging.

Zij moeten onder ons gezag ervoor zorgen dat de bisschop van Antwerpen en de andere voriggenoemden vreedzaam genieten van de vergunningen, toewijzingen, afscheiding, verdeling, aansluiting, toe-eigening, overdracht, oprichting, instelling, statuut, regeling, samenvoeging, aanhechting en inlijving, van deze brief en de andere hiervoor genoemde zaken er in vervat, en dat deze brief met wat er van die aard in vervat is, vastberaden wordt onderhouden.

Zij mogen niet toelaten dat deze door wie ook op welke wijze ook onverdiend worden lastig gevallen, door om het even welke tegenstanders en oproerigen door schorsingen en kerkelijke straffen, met uitschakeling van hoger beroep, in toom te houden, bovendien door rechtmatige processen, die daarover moeten gevoerd worden, deze schorsingen en straffen, zeker in geval van herhaling, te verzwaren, waarvoor, indien het nodig is, beroep moet worden gedaan op de hulp van het wereldlijke gezag.

Door onze eerdere wil, niet door zaken die in de weg staan vanwege het laatst gehouden Concilie van Lateranen, dat belet dat blijvende samenvoegingen plaats vinden, tenzij in gevallen door het recht toegelaten, of vanwege onze voorganger paus Bonifatius VIII zaliger over één, en van het Algemeen Concilie over twee, echter niet over drie dagreizen, en wegens andere apostolische constituties en verordeningen, die ook in het kerkelijk wetboek zijn opgenomen,

necnon dicte cancellarie apostolice regulis, etiam revocatoriis, et revocatariorum innovatoriis, ac in favorem ordinariorum et alias in contrarium quomodolibet editis et edendis,

necnon monasteriorum et ordinum ac ecclesiarum et collegiorum ac locorum predictorum, etiam iuramento, confirmatione apostolica vel quavis firmitate alia roboratis, statutis et consuetudinibus,

necnon quibusvis specialibus vel generalibus, etiam mentalibus reservationibus, exspectativis et aliis gratiis, etiam in canonicos creationibus, aliis unionibus, etiam perpetuis, absque consensu coadiutorum, deputationibus, nominationibus, citra accessum et regressum facultatibus, mandatis, litteris et concessionibus, quibuscunque personis, cuiuscunque dignitatis, status, gradus et conditionis existentibus, etiam cardinalatus honore fungentibus, ac nostris etiam antiquis et descriptis familiaribus, continuis commensalibus ac prelatibus domesticis,

necnon Romane curiae officialibus, etiam officia sua actu exercentibus, ex quavis etiam grandi causa, consideratione, intuitu vel respectu, etiam imperatoris, regum, ducum et aliorum principum, ac cum quibusvis antelationibus, prerogativis et decretis etiam irritantibus, et clausulis etiam derogatariorum derogatoriis, etiam presentibus derogantibus, etiam motu et scientia similibus et alias quomodocunque concessis,

quas et que illorum omnium tenores, ac si de verbo ad verbum insererentur presentibus, pro sufficienter expressis habentes, eorumque omnium vim et effectum, quoad premissa omnia, omnino suspendimus, et in premissis effectum sortiri, aut locum sibi vendicare non posse, neque debere decernimus,

necnon privilegiis, indultis et litteris apostolicis illis, et aliis quibusvis, per quoscunque Romanos pontifices, predecessores nostros, et sedem prefatam, etiam per viam generalis legis et statuti perpetui,

evenzo door voorschriften van de apostolische kanselarij, ook herroepen en vernieuwde van die herroepen voorschriften, maar die ten gunste van kerkvoogden en anders tot het tegendeel op om het even welke wijze zijn uitgevaardigd en moeten uitgevaardigd worden,

evenzo door de statuten en gewoonten van kloosters, orden, en zelfs van kerken, colleges en vernoemde plaatsen, die ook door een eed, een apostolische bevestiging of welke andere bepaling zijn bekrachtigd,

bovendien door welke bijzondere of algemene reservaties ook, ook in de geest, afwachtingsbrieven en andere gunsten, ook door verkiesingen tot kannuniken, ook door andere blijvende samenvoegingen, zonder toestemming van medewerkers, door afvaardigingen, benoemingen, volmachten zonder toegang en terugkeer, bevelen, brieven en concessies, door welke personen van welke waardigheid, staat, rang of ambt zij ook zijn, ook door degenen die bekleed zijn met de eer van het kardinaat, en door onze oude en bekende vertrouwelingen, permanente disgenoten en huisprelaten,

evenzo door de officialen van de Romeinse curie, die hun ambt metterdaad ook uitoefenen van uit welke belangrijke reden, mening, beschouwing of overweging ook voor de keizer, koningen, hertogen en andere vorsten, en zelfs met welke aanspraken, prerogatieven en decreten ook, die ook kwaad bloed zetten, en met opheffende bepalingen van afschafbare zaken, die ook deze brief opheffen, ook gelijkende door beweging en inzicht en andere op welke wijze ook verleend,

deze zaken en de inhoud van deze allemaal, zelfs indien deze van woord tot woord in deze brief zouden worden ingelast, voor voldoende uitgedrukt gehouden, wij heffen de bindende kracht en de uitwerking ervan, al wat het voorgaande betreft, geheel op, en wij bepalen dat in deze zaken niet kan, noch moet uitwerking worden verkregen of een plaats ervoor worden opgeëist,

evenzo door privileges, indulten en apostolische brieven en door bepaalde andere brieven ook, door sommige bisschoppen van Rome, onze voorgangers, en door gezegde zetel, door middel van een algemene wet en een blijvend statuut,

necnon initi et stipulati contractus, seu quasi et alias sub quibuscunque tenoribus et formis, ac cum quibusvis etiam derogatoriis derogatoriis, aliisque efficacioribus et insolitis clausulis irritantibusque, et aliis decretis, etiam consideratione, intuitu, contemplatione, vel ad instantiam premissorum et quorumcunque aliorum, seu motu, scientia et potestatis plenitudine similibus,

necnon consistorialiter ac alias quomodocunque, qualitercunque et quotiescunque concessis, confirmatis et etiam iteratis vicibus innovatis ac concedendis et innovandis,

quibus omnibus, etiam si pro illorum sufficienti derogatione, de illis eorumque totis tenoribus specialis, specifica, individua et expressa, ac de verbo ad verbum, non autem per clausulas generales, idem importantes, mentio seu quevis alia expressio habenda, aut aliqua alia exquisita forma ad hoc servanda foret,

tenores huiusmodi ac si de verbo ad verbum, nihil penitus omisso, et forma in illis tradita observata, inserti forent presentibus, pro sufficienter expressis habentes, quamvis talia et multa sint, que sub clausula implicite derogationis latissime extendenda in supplicatione apposita non intelligantur, aut alias comprehendantur, nihilominus in genere et in specie, ad effectum sufficientis derogationis eorum, illis alias in suo robore permansuris, hac vice duntaxat, specialiter et expresse derogamus, contrariis quibuscumque,

aut si aliqui apostolica prefata vel alia quavis auctoritate, in dicta ecclesia in canonicos sint recepti, vel ut recipiantur, insistant, seu si super provisionibus sibi faciendis de canonicatibus et prebendis Antverpiensis ac dignitatibus Cameracensis ecclesiarum huiusmodi, speciales, vel aliis beneficiis ecclesiasticis in illis partibus generales dicte sedis vel legatorum eius litteras impetrarint, etiam si per eas ad inhibitionem, reservationem et decretum, vel alias quomodolibet sit processum, quas quidem litteras et processus habitos per easdem, et inde secuta quocunque, ad archidiaconatum et decem canonicatus et prebendas huiusmodi volumus non extendi, sed nullum per hoc eis, quoad assecutionem canonica-

evenzo wegens een begonnen en bepaald contract, of evenals en anders onder welke uitdrukking en vormen ook, en zelfs ook met sommige opheffingen van afgeschafte zaken en met andere meer werkzame en ongewone bepalingen, die wrevel verwekken, en met andere decreten, die ook door overweging, inzicht, beschouwing, of ten overstaan van voriggenoemden en van welke anderen ook, of met dergelijke uit aandrang, kennis en de volheid van de macht,

evenzo in een consistorie of anders op om het even welke wijze, hoe ook of hoe dikwijls ook verleend, bevestigd en herhaalde malen nog vernieuwd, of die zelfs nog moeten verleend en vernieuwd worden,

indien voor deze allemaal, ook zelfs voor hun voldoende afschaffing, voor de volledige bewoordingen ervan er een bijzondere, eigen, afzonderlijke en uitdrukkelijke vermelding, zelfs van woord tot woord, niet alleen met algemene zelfs belangrijke bepalingen, moet zijn, of enige andere verduidelijking, of enige andere voortreffelijke vorm moet gebruikt worden,

de bepalingen van die aard, indien zij zouden worden ingelast in de huidige brief, van woord tot woord, zonder dat er iets is weggelaten, en de overgeleverde vorm erin behouden is, voor voldoende uitgedrukt gehouden, welke ook en hoe groot zij ook zijn, die niet begrepen zouden worden onder de bepaling van een impliciete afschaffing, die zeer breed moet uiteengezet worden in een aangehecht verzoek, of die anders zouden worden begrepen, desalniettemin in opzicht en in soort tot uitwerking van hun voldoende afschaffing, terwijl zij anders van kracht zouden blijven, schaffen wij deze keer ten minste in het bijzonder en uitdrukkelijk af door om het even welke tegengestelden,

of indien enkelen er zouden op staan dat zij door gezegd apostolisch of welk ander gezag ook in gezegde kerk als kanunniken zouden zijn opgenomen of zouden opgenomen worden, of indien zij betreffende de voorzieningen die voor hen dusdanig moeten gemaakt worden van de kanonikaten en prebenden van de Antwerpse kerk en van de waardigheden in de Kamerijkse kerk, bijzondere brieven, of indien zij voor andere kerkelijke beneficijs in die gewesten algemene brieven zouden bekomen hebben van gezegde stoel of van zijn legaten, ook indien door deze brieven vorderingen zouden gemaakt zijn tot inhouding, reservatie en decreet, of op een andere keer op welke wijze ook, dan willen

tuum et prebendarum, ac dignitatum vel beneficiorum aliorum, preiudicium generari,

aut si pro tempore existentibus episcopis et dilectis filiis capitulis Cameracensi et Antverpiensi, vel quibusvis aliis communiter vel divisim ab eadem sit sede indultum, aut in futurum indulgeri contingat, quodque interdicti, suspendi vel excommunicari non possint per litteras apostolicas, non facientes plenam et expressam, ac de verbo ad verbum de indulto huiusmodi mentionem, et quibuslibet aliis privilegiis, indulgentiis et litteris apostolicis, generalibus vel specialibus, quorumcunque tenorum existant, per que presentibus non expressa vel totaliter non inserta effectus earum impediri valeat quomodolibet, vel differri, et de quibus quorumcunque totis tenoribus habenda sit in nostris litteris mentio specialis.

wij dat deze brieven en vorderingen en wat er uit volgt, dusdanig geen betrekking zouden hebben op het aartsdiakonaat en de tien kanonikaten en prebenden, maar dat hierdoor voor hen geen nadeel wordt geschapen wat betreft de verwerving van kanonikaten en prebenden, van andere waardigheden of beneficiës.

En indien aan de latere bisschoppen en de geliefde zonen, de kapittels van Kamerijk en Antwerpen, of aan welke anderen ook, gezamenlijk of afzonderlijk, door dezelfde stoel zou worden verleend, of het zou gebeuren dat het in de toekomst wordt verleend, wat niet verboden, opgeheven of geëxcommuniceerd kan worden door apostolische brieven, die van zulkdanige gunst niet volledig en uitdrukkelijk gewag maken, van woord tot woord, en door om het even welke andere privileges, gunsten en apostolische brieven, algemene of bijzondere, met welke inhoud ook, waardoor het kan dat op gelijk welke wijze door de huidige brief de niet uitgedrukte of geheel niet opgenomen zaken en hun uitwerking, worden verhinderd of uitgesteld, van deze ganse inhoud moet een bijzondere melding worden gemaakt in onze brieven.

17. Slotbepalingen.

Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostre concessionis, assignationis, segregationis, divisionis, applicationis, appropriationis, translationis, erectionis, institutionis, statuti, ordinationis, unionis, annexionis, incorporationis, inhibitionis, mandati, suspensionis, decreti, derogationis et voluntatis infringere, vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attentare praesumpserit, indignationem omnipotentis Dei ac beatorum Petri et Pauli, apostolorum eius, se noverit incursurum.

Datum Rome apud Sanctum Petrum anno Incarnationis millesimo quingentesimo sexagesimo, quinto Idus Martii, pontificatus nostri anno secundo.

Fed. Cardinalis Cesium

Cae. Glorierius
A. de Alexiis

Het is dus in het geheel aan niemand toegelaten deze akte van onze verlening, toewijzing, afscheiding, verdeling, aansluiting, toeëigening, overdracht, oprichting, instelling, statuut, regeling, eenmaking, aanhechting, insluiting, inhouding, mandaat, opheffing, decreet, afschaffing en wil te overtreden, of er met stoutmoedige durf tegen in te gaan. Indien iemand zich toch zou voorstellen dit aan te vechten, hij weet dat de wrevel van de almachtige God en zijn apostelen Petrus en Paulus hem zal treffen.

Gegeven te Rome bij Sint-Pieter in het jaar van de Menswording duizend vijfhonderd zestig, de vijfde van de iden van maart, in het tweede jaar van ons pontificaat.

Fed. kardinaal Cesium

Cae. Glorierius
A. de Alexiis

BIJLAGE 2

Overzicht van de plaatsen vermeld in de bul

Gemeenten in de provincie Noord-Brabant
Alphen, <i>Alfen</i> (77)
Baarle, <i>Barle</i> (79)
Bavel (164)
Bergen op Zoom, <i>Bergen op Soen</i> (4)
Borgvliet, <i>Borchvliet</i> (135)
Steenbergen (5)
Breda (6)
Chaam, <i>Chaem</i> (145)
Den Hout, <i>Tenhout</i> (65) en (156)
Dongen, <i>Dunghen prope Breda</i> (70)
Emmaüs, <i>Emaus</i> (132)
Etten (150)
Galder (153)
Gastel (143)
Gilze, <i>Gijlsen</i> (76)
Ginneken (128)
Halsteren (141)
Heerle, <i>Haerle</i> (139)
Hildernisse (134)
Hoeven (148)
Hogerheide, <i>Hoegerheide</i> (131)
Huibergeren, <i>Hubergen</i> (129)
Klein Zundert, <i>Cleijnsudert</i> (149)
Kruisland, <i>Cruislant</i> (142)
Leur, <i>Terloer</i> (151)
Nispen (136)
Oosterhout, <i>Oisterhout</i> (67)
Ossendrecht (120)
Oudenbosch (144)
Polder, <i>Poldre</i> (140)
Princenhage, <i>Hage</i> (154)
Riel, <i>Reijle</i> (55)
Rijen, <i>Denrien</i> (75)
Rijsbergen (152)
Roosendaal, <i>Roesendael</i> (137)
Rucphen, <i>Tutkuen</i> (146)
Sprundel, <i>Sprudel</i> (147)
Steenbergen (5)
Terheijden, <i>Ter Heijden</i> (155)
Teteringen (161)

Woensdrecht (126)
Wouw, <i>Wouda</i> (138)
Zundert, <i>Sundert</i> (133)
2. Gemeenten in het arrondissement Antwerpen
Aartselaar, <i>Artzelaer</i> (Boom) (36)
Achterbroeck, <i>Achterbrouck</i> (gehucht van Kalmthout) (123)
Antwerpen, <i>Antverpia</i> (1)
Austruweel, <i>Ousterweel</i> (106)
Berchem (19)
Berendrecht, <i>Berentrechet</i> (115)
Boechout (Kontich) (33)
Borsbeek, <i>Borsbeeck</i> (Schilde) (20)
Brasschaat, <i>Broxscaten</i> (112)
Brecht, <i>Berecht</i> (Brasschaat) (101) en (121)
Broechem, <i>Broeckem</i> (Zandhoven) (22)
Deurne, <i>Doorne</i> (10)
Edegem, <i>Eijgem</i> (Kontich) (31)
Ekeren, <i>Eekeren</i> (109)
Emblem, <i>Emmelen</i> (Zandhoven) (27)
Essen, <i>Eiche</i> (78)
's-Gravenwezel, <i>Sgrevenwesel</i> (Schilde) (90)
Halle (Zandhoven) (87)
Hemiksem, <i>Heijmijsssem</i> (Boom) (30)
Hoboken, <i>Hoboecken</i> (24)
Hoevenen, <i>Hoven</i> (114)
Hove (Kontich) (32)
Immerseel, <i>Emmersel</i> (13)
Kalmthout, <i>Clampthout</i> (Kapellen) (122)
Kapellen, <i>Capellen</i> (116)
Koningshooikt, <i>Hoijk</i> (Lier) (43)
Kontich, <i>Contijck</i> (37)
Lillo (113)
Loenhout (Kapellen) (125)
Luithagen, <i>Luijthagen</i> (23)
Massenhoven, (Zandhoven) (16)
Merksem, <i>Merxem</i> (105)
Millegem, <i>Milleghem</i> (21)
Mortsel, <i>Mortzele</i> (25)
Nazareth (abdij van) te Lier, <i>Nazaret</i> (34)
Niel, <i>Nijele</i> (Boom) (38)
Nieuwmoer, <i>Neuwmoer</i> (gehucht van Kalmthout) (130)
Oelegem (Zandhoven) (15)
Oordam, <i>Oerdam</i> (plaatsnaam) (108)

Oorderen, <i>Oerderen</i> (111)
Oostmalle, <i>Oistmale</i> (Zandhoven) (97)
Pulderbos, <i>Pulderbosch</i> (Zandhoven) (89)
Pulle, <i>Pulde</i> (Zandhoven) (89)
Putte (Kapellen) (119)
Ranst (Zandhoven) (14)
Reet, <i>Reedt</i> (Boom) (39)
Rumst (Boom) (41)
Schelle, <i>Stelle</i> (Boom) (35)
Schilde, <i>Scilde</i> (92)
Schoten, <i>Scoeten</i> (110)
Sint-Bernardusabdij te Hemiksem, <i>S. Bernardes</i> (29)
Sint-Job in 't Goor, <i>Intgoer</i> (Brasschaat) (93)
Sint-Lenaarts, <i>S. Lenard</i> (Brasschaat) (102)
Sint-Willibrorduskerk buiten de Antwerpse stadswallen, <i>S. Willibrod</i> (9)
Stabroek, <i>Strabroeck</i> (117)
Viersel (Zandhoven) (17)
Voorschoten, <i>Voerschoten</i> (Zandhoven) (18)
Vremde, <i>Vreemde</i> (Kontich) (26)
Waarloos, <i>Waerloos</i> (Kontich) (40)
Westmalle, <i>Westmale</i> (Zandhoven) (96)
Wijnegem (Schilde) (11)
Wilmarsdonk, <i>Wilmerdonck</i> (107)
Wilrijk, <i>Wijlrijk</i> (28)
Wommelgem, <i>Woemelgem</i> (Schilde) (12)
Wuustwezel, <i>Woestwesel</i> (Kapellen) (124)
Zandhoven, <i>Sandthoven</i> (83)
Zandvliet, <i>Sandtvliet</i> (118)
Zoersel, <i>Suersel</i> (Zandhoven) (94)
3. Gemeenten in het arrondissement Turnhout
Beerse (Turnhout) (99)
Bouwel (Herentals) (73)
Eel (gehucht van Ravels) (62)
Eindhout, <i>Eijnthout</i> (Westerlo) (58)
Gierle (Hoogstraten) (95)
Grobbendonk, <i>Grobbendonck</i> (Herentals) (84)
Herentals (3)
Herenthout (Herentals) (69)
Herselt (Westerlo) (49)
Hoogstraten, <i>Hookstraten</i> (8)
Kasterlee, <i>Castel</i> (Geel) (81)
Lichaart, <i>Lichtart</i> (Geel) (80)
Lille (Herentals) (91)

Meer, <i>Meera</i> (Hoogstraten) (158)
Meerhout (Mol) (59)
Meerle, <i>Merl</i> (Hoogstraten) (127)
Meersel (gehucht van Meerle) (159)
Merksplas, <i>Marxblaijs</i> (Arendonk) (162)
Minderhout (Hoogstraten) (157)
Morkhoven, <i>Merckhoven</i> (Herentals) (68)
Noorderwijk, <i>Noerdwijck</i> (Herentals) (72)
Olen, <i>Oelen</i> (Herentals) (74)
Olmen (Mol) (60)
Oudturnhout, <i>Outturnhout</i> (Arendonk) (104)
Poederlee, <i>Poerle</i> (Hoogstraten) (86)
Ravels (Arendonk) (63)
Rijkevorsel, <i>Rijkvorsel</i> (Hoogstraten) (103)
Tielen (Geel) (82)
Turnhout (7)
Veerle, <i>Werle</i> (Westerlo) (56)
Vlimmeren (Hoogstraten) (98)
Vorselaar, <i>Vorselaer</i> (Herentals) (85)
Vorst (Westerlo) (57)
Vosselaar, <i>Vosselaer</i> (Turnhout) (100)
Weelde (Arendonk) (61)
Westmeerbeek, <i>Meerbeek</i> (Westerlo) (48)
Wortel, <i>Vortel</i> (Hoogstraten) (163)
Zoerle-Parwijs, <i>Zoerle</i> (Westerlo) (66)
4. Gemeenten in het arrondissement Mechelen
Anderstad, <i>Anderstat</i> (50)
Beerzel, <i>Bersel</i> (Heist-op-den-Berg) (45)
Berlaar, <i>Barlaer</i> (Heist-op-den-Berg) (53)
Booischoot, <i>Boeschot</i> (Heist-op-den-Berg) (47)
Duffel, <i>Duffele</i> (Lier) (42)
Gestel (Heist-op-den-Berg) (51)
Heist-op-den-Berg, <i>Heijst</i> (44)
Herlaar, <i>Hallaer</i> (54)
Hulshout, <i>Hulshout</i> (Westerlo) (46)
Itegem, <i>Ijeteghem</i> (Heist-op-den-Berg) (52)
Kessel (Lier) (64)
Lier, <i>Lira</i> (2)
Nijlen (Lier) (71)

BIJLAGE 3

OVERZICHT VAN DE BULLEN VOOR DE BISDOMMEN IN DE NEDERLANDEN

I. DE OPRICHTINGSBUL *SUPER UNIVERSAS* VAN 12 MEI 1559

Origineel : ARA Brussel, *Papieren van Raad van State en de Audiëntie* (PSA), nr. 592, nr. 5.

Uitgaven : a) A. Miraeus, *Donationum belgicarum libri II*, t. I, p. 321-330, caput CXLV; b) J.F. Foppens, *Auberti Miraei opera diplomatica et historica*, p. 472-476, caput CLVI; c) Gisb. Brom en A.H.L. Hensen, *Romeinsche bronnen voor den kerkelijk-staatkundige toestand der Nederlanden in de 16de eeuw*, p. 69-74, nr. 77; d) Vicomte Terlinden en J. Bolsée, *Recueil des ordonnances des Pays-Bas. I*, p. 435-439, nr. 205 (naar het origineel).

Vertaling : P. Bor, *Nederlantsche Oorlogen*, p. 17 (met foutieve datum 18 mei 1559).

II. DE UITVOERINGSBULLEN VOOR DE BISDOMMEN

Eerste reeks : de bullen **Ex iniuncto** van 11 maart 1561 (Antwerpen, Brugge, Haarlem, Mechelen, Namen). (Afkort **EI**)

Tweede reeks : de bullen **De statu ecclesiarum** van 11 maart 1561 (*- Hertogenbosch, Ieper, Middelburg, Sint-Omaars, *Utrecht*). (Afkort **DSE**)

Derde reeks : de bullen **Regimini universalis ecclesiae** van 7 augustus 1561 (Deventer, Gent, Groningen, *Kamerijk*, Leeuwarden, Roermond). (Afkort **RUE**)

De benoemingen van de eerste bisschoppen van de nieuwe bisdommen in het consistorie van 10 maart 1561 vindt men weer bij : J. Paquay, 'Les Préconisations des Evêques des Provinces Belges au Consistoire', p. 91-93.

Gebruikte afkortingen :

M : A. Miraeus, *Donationum belgicarum libri II*

MF : J.F. Foppens, *Auberti Miraei, cathedralis ecclesiae Antverpiensis decani, opera diplomatica et historica*, I-II (Leuven, 1723).

BH : Gisb. Brom en A.H.L. Hensen, *Romeinsche bronnen voor den kerkelijk-staatkundige toestand der Nederlanden in de 16de eeuw*

TB : VICOMTE TERLINDEN en J. BOLSÉE, *Recueil des ordonnances des Pays-Bas. II*

Bisdommen van de kerkprovincie Mechelen

Mechelen (Sint-Rumoldus) (**EI**) (nieuw aartsbisdom)

Origineel : ARA, PSA nr. 596 (cahier van 18 fol.).

Uitg. TB, p. 159-167, nr. 74; MF, I, p. 610-617, caput CXXXIX.

Dotatie: De benedictijner Sint-Pieter- en Paulusabdij te Affligem.

Antwerpen (Onze-Lieve-Vrouw) (**EI**)

Originelen : ARA, PSA nr. 599 (cahier van 14 fol.); ABA, Capsa Episcopatus nr. XXV.

Uitg. TB, p. 167-174, nr. 75; MF, I, p. 476-481, caput CLVII.

Dotatie: De cisterciënzer Sint-Bernardusabdij te Hemiksem.

Brugge (Sint-Donaas) (**EI**)

Afschrift : ARA, PSA nr. 598.

Uitg. TB, p. 175-179, nr. 76; MF, II (*Supplementum ad diplomata Miraei*), p. 903-909, caput CXX.

Dotatie: Het cisterciënzerklooster Ter Doest te Lissewege.

Gent (Sint-Jan) (**RUE**)

Uitg. TB, p. 244-252, nr. 102 (naar Arch. Vaticaan, nr. 1924, fol. 475-486 v°); MF, II (*Supplementi pars secundo*),

p. 1066-1073, caput CLVI (uitvoeringsakte van 26 oktober 1568, gegeven in Douai door Franciscus Richardot, bisschop van Arras).

Dotatie: De proosdij van het klooster Sint-Jan of Sint-Baafs te Gent.

Ieper (Sint-Augustinus) (DSE)

Uitg. TB, p. 192-199, nr. 79 (naar Arch. Vaticaan, nr. 1927, fol. 309-321); MF, II (*Supplementi pars secunda*), p. 1077-1083, caput CLVII.

Dotatie: Het klooster Sint-Maarten te Ieper.

's- Hertogenbosch (Sint-Jan de Evangelist) (DSE)

Origineel : ARA, PSA nr. 600.

Uitg. J.F. Foppens, *Historia episcopatus Silvaeducensis*, p. 39-53; MF, II (*Supplementum ad diplomata Miraei*), p. 913-918, caput CXXI; BH, p. 92-95, nr. 86; H. Hens, *De circumscrip-tie- en dotatiebul "De Statu Ecclesiarum" van 11 maart 1561*, p. 27-40.

Dotatie: De premonstratenzer Onze-Lieve-Vrouweabdij te Tongerlo.

Roermond (Heilige Geest) (RUE)

Uitg. MF, I, p. 482-488, caput CLVIII; BH, p. 105-110, nr. 92.

Dotatie: Het Sint-Hiëronymusklooster te Roermond.

Bisdommen van de kerkprovincie Utrecht

Utrecht (Sint-Maarten) (DSE) (bestaand bisdom, nu aartsbisdom)

Afschrift : ARA, PSA.

Uitg. MF, I, p. 618-624, caput CXL; BH, p. 84-87, nr. 84.

Deventer (Sint-Lebuius) (RUE)

Afschrift : ARA, PSA.

Uitg. MF, I, p. 790-797, caput CCXXVIII; BH, p. 112-114, nr. 94.

Dotatie: Het augustijnenklooster Agnietenberg te Zwolle.

Groningen (Sint-Martijn) (RUE)

Afschrift : ARA, PSA.

Uitg. BH, p. 99-105, nr. 91.

Dotatie: De cisterciënzer Sint-Bernardusabdij te Aduard.

Haarlem (Sint-Bavo) (EI)

Afschrift : ARA, PSA.

Uitg. MF, I, p. 797-803, caput CCXXIX; BH, p. 76-84, nr. 83.

Dotatie: De benedictijner Sint-Adelbertabdij te Egmond.

Leeuwarden (Sint-Vitus) (RUE)

Afschrift : ARA, PSA.

Uitg. BH, p. 110-112, nr. 93.

Dotatie: De norbertijnenabdij Mariëngaarde te Hallum.

Middelburg (O.-L.-Vrouw) (DSE)

Uitg. BH, p. 88-91, nr. 85.

Dotatie: De norbertijner Onze-Lieve-Vrouweabdij te Middelburg.

Bisdommen van de kerkprovincie Kamerijk

Kamerijk (O.-L.-Vrouw) (RUE) (bestaand bisdom, nu aartsbisdom)

Afschrift : ARA, PSA nr. 601, stuk 16.

Uitg. TB, p. 236-243, nr. 101; MF, II (*Supplementi pars tertia*), p. 1350-1355, caput CCIX.

Atrecht (O.-L.-Vrouw) (bestaand bisdom)

Doornik (O.-L.-Vrouw) (bestaand bisdom)

Namen (Sint-Albaan) (**EI**)

Afschrift : ARA, PSA nrs. 597.

Uitg. Fr. Jacques, La bulle "Ex injuncto" traçant les limites du diocèse de Namur, p. 133-186; TB, p. 180-187, nr. 77; MF, II (*Supplementi pars secunda*), p. 1085-1095, caput CLVIII.

Dotatie: Inkomsten ten belope van 400 gouden dukaten jaarlijks van kloosters van Val des Ecoliers, van cisterciënzers of van priorijen van andere orden.

Sint-Omaars (Sint-Omaars) (**DSE**)

Afschrift : ARA, PSA nrs. 601.

Uitg. TB, p. 188-192, nr. 78; MF, II (*Supplementi pars tertia*), p. 1298-1304, caput CLXVI.

Dotatie: Goederen van het voormalige bisdom Terwaan.

GEBRUIKTE LITERATUUR EN BRONNEN

Archivalische bronnen

- ABA Archief bisdom Antwerpen
ARA Algemeen Rijksarchief Brussel (PSA= Papieren van de Raad van State en de Audiëntie)
KAA Kathedraalarchief Antwerpen

Literatuur

- A. Anselmo, *Placcaeten ende ordonnantiën van de hertoghen van Brabant, princen van dese Nederlanden*, t. I (Brussel, 1717)
- A. Bergmann, *Geschiedenis der stad Lier* (Lier, 1983) (herdruk van 1873).
- A.J.A. Bijsterveld, *Laverend tussen Kerk en wereld. De pastoors in Noord-Brabant 1400-1570* (Amsterdam, 1993).
- P. Bor, *Nederlantsche Oorlogen*, t. I (Amsterdam, 1621).
- Gisb. Brom en A.H.L. Hensen, *Romeinsche bronnen voor den kerkelijk-staatkundige toestand der Nederlanden in de 16de eeuw* (Rijks geschiedkundige publicatiën, nr. 52) ('s-Gravenhage, 1922).
- L. Cherubini, *Magnum bullarium Romanum a B. Leone Magno usque ad S.D.N. Innocentium X* (Lyon, 1655).
- J.C. Diercxsens, *Anverpia Christo nascens et crescens*, t. IV-VII (Antwerpen, 1773).
- M. Dierickx, *De oprichting der nieuwe bisdommen in de Nederlanden onder Filips II. 1559-1570* (Antwerpen, 1950).
- M. Dierickx, *Documents inédits sur l'Erection des nouveaux Diocèses aux Pays-Bas (1521-1570)*, t. I (Brussel, 1960).
- C. Eubel, *Hierarchia catholica mediæ et recentioris ævi*, t. III. 1503-1592 (Regensburg, 1923).
- H.E. Feine, *Kirchliche Rechtsgeschichte. Die katholische Kirche*, 5e uitg. (Keulen-Wenen, 1972).
- J.P. Foppens, *Historia Silvaeducensis* (Antwerpen, 1721).
- J.P. Foppens, *Auberti Miræi, cathedralis ecclesiae Antverpiensis decani, opera diplomatica et historica*, t. I –II (Leuven, 1723).
- Th. Frenz, *Die Kanzlei der Päpste der Hochrenaissance (1471-1527)* (Bibliothek des deutschen Instituts in Rom, Band 63) (Tübingen 1986).
- Jochen A. Fühner, *Die Kirchen- und die antireformatorische Religionspolitik Kaiser Karls V. in den siebzehn Provinzen der Niederlande. 1515-1555* (Brill's series in Church History, vol. XXIII) (Leiden, 2004).
- G. Gielis, "'Utinam magnam eorum copiam haberemus". Franciscus Sonnius en de oprichting van de nieuwe bisdommen in 1559', in : *Communio. Internationaal Katholiek Tijdschrift* (2009), nrs. 3-4, p. 194-207.
- G. Gielis, 'Een werk van lange adem. Franciscus Sonnius, de oprichting van de nieuwe bisdommen en de incorporatie van de abdij van Tongerlo', in : *De oprichting van de nieuwe bisdommen (1559) en de weerslag op de Kempen* (Centrum voor de Studie van Land en Volk van de Kempen, nr. 26), Herentals-Roosendaal (2010), p. 43-59.
- P.J. Goetschalckx, *Geschiedenis der Kanunniken van O.L.V. Kapittel te Antwerpen (1585-1700)* (Antwerpen, z.j.).
- H. Hens, 'De circumscripctie- en dotatiebul "De Statu Ecclesiarum" van 11 maart 1561', in : *Bossche Bijdragen*, t. XXVI (1962), p. 27-40.
- E. Houtman, 'Het bisschoppelijk domein', in : *Op geestelijke gronden. Kaarten van het bisdom Antwerpen en het Onze-Lieve-Vrouwekapittel en de kloosters van Terzieken en Facon te Antwerpen. 1550-1791* (Cartografische en iconografische bronnen voor de geschiedenis van het landschap in België, X) (Brussel, 2009), p. 25.
- Fr. Jacques, 'La bulle "Ex injunctio" traçant les limites du diocèse de Namur', in: *Standen en Landen*, t. XXXVIII (1966), p. 133-186.
- Chr. G. Jöcher, *Allgemeines Gelehrtenlexicon*, t. II (Leipzig, 1750).
- J.B. Krüger, *Kerkelijke geschiedenis van het bisdom van Breda*, t. I (Bergen op Zoom, 1872).
- Plac.-Fern. Lefèvre, 'Le recrutement de l'épiscopat dans les Pays-Bas pendant le régime autrichien', in : *Bulletin de la commission royale d'histoire*, t. CIII (1938), p. 115-204.
- F. Marcus, 'Abbaye de Saint-Bernard sur l'Escaut à Hemiksem', in : *Monasticon belge*, t. VIII, Province d'Anvers. Premier volume (Luik, 1992), p. 31-79.
- A. Miræus, *Donationum belgicarum libri II*, t. I (Antwerpen, Ioannes Cnobbaert, 1629).
- J. Van den Nieuwenhuizen, 'Teksten betreffende het Antwerps episcopaat van bisschop Sonnius (1570-1576)',

- in : *Provinciale Commissie voor geschiedenis en volkskunde. Jaarboek 2006-2007*. XVIII (Antwerpen, 2008), p. 134-162.
- J. Van den Nieuwenhuizen, 'Franciscus Sonnius, eerste bisschop van Antwerpen. 1570-1576', in : *Post Factum. Jaarboek voor Geschiedenis en Volkskunde. 2bis* (Antwerpen, 2010), p. 61-99.
- P. Nissen, '1559-2009 : een nieuwe kerkelijke indeling in de Nederlanden', in : *Trajecta*, 18e jg. (2009), p. 104-120.
- J. Paquay, 'Actes pontificaux et diplomatiques aux Archives Générales du Royaume à Bruxelles, 1re série. Papiers d'Etat et de l'Audience jusqu'à l'établissement des nonciatures permanentes', in : *Bulletin de la société scientifique & littéraire du Limbourg*, XLIIIe volume (1929).
- J. Paquay, 'Les Préconisations des Evêques des Provinces Belges au Consistoire. 1559-1853, d'après les archives de la Consistoriale rattachées aux Archives Vaticanes', in : *Bulletin de la Société Scientifique & Littéraire du Limbourg*, vol. XLIV (1930), p. 91-93.
- P. Van Peteghem, 'Kardinaal Carlo Carafa, pauselijk gezant in Brussel, Viglius, voorzitter van de Geheimraad, en de herinrichting van de bisdommen in de Nederlanden : twee onuitgegeven documenten met toekomst', in : *Qui valet ingenio. Liber amicorum aangeboden aan Dr. Johan Decavele* (Gent, 1996), p. 503 - 517.
- F. Prims, *Geschiedenis van Antwerpen*, t. VIII, *Met Spanje (1555-1715)*, 3e boek. *De geestelijke orde* (Antwerpen, 1943).
- F. Prims, 'Het verdwenen polderdorp Oordam', in : *Antwerpiensia 1950*, 21e reeks (Antwerpen, 1951), p. 79-82.
- P.FX. de Ram, *Synopsis actorum ecclesiae Antverpiensis* (Brussel, 1856).
- A.L. Richter, *Corpus iuris canonici. II. Decretalium collectiones*, 2e uitg. door A. Friedberg (Leipzig, 1879) (herdruk Graz, 1959).
- J. Le Roy, *Notitia marchionatus sacri Romanii imperii* (Amsterdam, 1678).
- A.C. De Schrevel, 'Sonnus (François Vanden Velde ou de Campo, dit)', in *Biographie Nationale*, t. XXIII (1923), kol. 179-224.
- A. Sledsens, 'De verdwenen burcht Immerseel', in : *De aloude heerlijkheid Wommelgem. Bijdragen tot de geschiedenis van Wommelgem* (Wommelgem, 1989), p. 97-105.
- J.-B. Stockmans, *Geschiedenis der gemeente Mortsel* (Antwerpen, 1882) (herdruk Brussel, 1975).
- Vicomte Terlinden en J. Bolsée, *Recueil des ordonnances des Pays-Bas. Deuxième série - 1506-1700, t. VII. Règne de Philippe II*, I. *Contenant des ordonnances du 26 octobre 1555 au 27 août 1559* (Brussel, 1957). II. *Contenant les ordonnances du septembre 1559 au 31 décembre 1562* (Brussel, 1978).

AANTEKENINGEN

- 1 Voor de uitgave van deze bul, evenals voor de uitgaven van alle hierna geciteerde bullen, verwijs ik naar bijlage 3. Vermelden we hier het artikel van P. Nissen, '1559-2009 : een nieuwe kerkelijke indeling in de Nederlanden', p. 104-120, waarin hij de nieuwe publicaties over de geschiedenis van de bisdommen 's-Hertogenbosch, Roermond en Mechelen-Brussel bespreekt.
- 2 Zie de kaart van het aartsdekenaat Kempenland achteraan in : A.J.A. Bijsterveld, *Laverend tussen Kerk en wereld*.
- 3 Jochen A. Fühner, *Die Kirchen- und die antireformatorische Religionspolitik Kaiser Karls V.*, p. 337-340.
- 4 P. Van Peteghem, 'Kardinaal Carlo Carafa, pauselijk gezant in Brussel', p. 503 - 517.
- 5 A.C. De Schrevel, 'Sonnus (François Vanden Velde ou de Campo, dit)', kol. 179-224.
- 6 Het onderstaande verhaal is opgesteld aan de hand van het hierna geciteerde werk van M. Dierickx. Een meer gedetailleerd verhaal van de bemoeienissen van Sonnius in Rome publiceerde G. Gielis, "Utinam magnam eorum copiam haberemus", p. 194-207. Het dubbelnummer (p. 161-320) van het tijdschrift *Communio* waarin dit artikel verscheen, is gewijd aan : Jubileum 450 jaar bisdommen in de Lage Landen, met historische bijdragen van J.M. Gijzen, B. Hartmann en J. Hermans. Zie ook G. Gielis, 'Een werk van lange adem', p. 43-59.
- 7 Federicus de Cesis werd op 25jarige leeftijd bisschop van Todi. In 1544 werd hij kardinaal. Hij overleed op 28 januari 1565 (Cfr. C. Eubel, *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi*, p. 29).
- 8 M. Dierickx, *De oprichting der nieuwe bisdommen in de Nederlanden onder Filips II*, p. 102.
- 9 Caesar Grollier wordt vermeld in: Chr. G. Jöcher, *Allgemeines Gelehrtenlexicon*, kol. 1192.
- 10 Voor de gang van zaken in de apostolische kanselarij, zie: Th. Frenz, *Die Kanzlei der Päpste der Hochrenaissance (1471-1527)*, p. 136-137, 151 en 179-180.
- 11 De tekst in de bul luidt: *contra hereticos [per universam diocesim Antverpiensem predictam] opus fuerit apostolica auctoritate inquirendi*.
- 12 De verbeterde tekst is de volgende: *visitandi [per universam diocesim Antverpiensem predictam] ab episcopo Antverpiensi*.
- 13 Originelen : 1) ABA, Capsa Episcopatus nr. XXV; twee 16e-eeuwse afschriften bevinden zich in ABA, Capsa Episcopatus nr. 117; de afmetingen van dit stuk zijn 76,3 cm hoog links en 75,6 cm hoog rechts, met plica van 5,5 cm., 92,5 cm. breed boven en 93,7 cm. Breed onder ; 2) ARA, fonds "Papieren van de Raad van State en de Audiëntie", nr. 599; de afmetingen van dit origineel zijn 32,5 cm. H. en 21 cm. B. Het is het eerste van 32 documenten van 1561 tot 1612, die in de negentiende eeuw in een band werden ingebonden, die de titel kreeg : 'Nouveaux évêchés. T.VIII'. Het tweede stuk in deze band is een afschrift van de bul door J. van der Aa.
- De tekst van de bul werd uitgegeven in : A. Miraeus, *Donationum belgicarum libri duo*, p. 330-342, caput CXLVI; A. Anselmo, *Placcaeten ende ordonnantiën van de hertoghen van Brabant, princen van dese Nederlanden*, t. I, p. 28-44; J.P. Foppens, *Auberti Miraei, cathedralis ecclesiae Antverpiensis decani, opera diplomatica et historica*, p. 476-481, caput CLVII; J.C. Diercxsens, *Anverpia Christo nascens et crescens*, t. IV (1523-1566), p. 206-218 (uittreksels); Vicomte Terlinden en J. Bolsée, *Recueil des ordonnances des Pays-Bas*, p. 167-174, nr. 75.
- 14 J. Paquay, 'Actes pontificaux et diplomatiques aux Archives Générales du Royaume à Bruxelles', p. 28, nr. 45.
- 15 Zie Plac.-Fern. Lefèvre, 'Le recrutement de l'épiscopat dans les Pays-Bas pendant le régime autrichien', p. 115-204.
- 16 Origineel in ABA, Capsa Episcopatus nr. XX; afschrift van 22 mei 1573 van de bul van 10 maart 1561 door notaris Petrus de Porter. ABA, Capsa Episcopatus nr. 31; uittreksel gepubliceerd door J.C. Diercxsens, *Anverpia Christo nascens et crescens*, t. IV, p. 204-205.
- 17 Origineel ABA, Capsa Episcopatus litt. BBB.
- 18 J. Le Roy, *Notitia marchionatus sacri Romani imperii*, p. 55-57; J.C. Diercxsens, *Anverpia Christo nascens et crescens*, t.VII (1607-1700), p. 228-234.
- 19 J. Le Roy, *Notitia marchionatus sacri Romani imperii*, p. 60-67.
- 20 F. Marcus, 'Abbaye de Saint-Bernard sur l'Escaut à Hemiksem', p. 68-69.
- 21 E. Houtman, 'Het bisschoppelijk domein', p. 25.
- 22 M. Dierickx, *Documents inédits sur l'Erection des nouveaux Diocèses aux Pays-Bas*, t. I, p. 277-279, nr. 76.
- 23 Voor de identificatie van de plaatsnamen werd in de bibliotheek van de universiteit Tilburg de kaart van

Brabant: “Brabantiae belgarum provinciae recens exactaque descriptio” (49,5x38) uit 1558 van Jacob Bos, uitgegeven door Michael Tramezini in Venetië, en een gelijkaardige kaart uit hetzelfde jaar 1558 van Jacob van Deventer, “Ducatus Brabantiae”, bekeken; zij brachten echter geen oplossing voor de moeilijke gevallen. Het is bekend dat Sonnius tijdens zijn eerste audiëntie aan de paus aanbood landkaarten te tonen, waarop de grenzen van nieuwe bisdommen waren aangeduid.

- 24 A. Bergmann, *Geschiedenis der stad Lier*, p. 56.
- 25 A. Sledsens, ‘De verdwenen burcht Immerseel’, p. 97-105.
- 26 J.-B. Stockmans, *Geschiedenis der gemeente Mortsel*, p. 328-349; J.C. Diercxsens, *Anverpia Christo nascens et crescens*, t.VII (1607-1700), p. 125.
- 27 F. Prims, ‘Het verdwenen polderdorp Oordam’ p. 79-82. Het document waarop dit artikel is gebaseerd, bevindt zich in: KAA, Capsa Rerum Extraordinariarum, nr. 241.
- 28 A. Miraeus, *Donationum belgicarum libri II*, t. I, Antwerpen, 1629, p. 321-330.
- 29 J.C. Diercxsens, *Anverpia Christo nascens et crescens*, t.V (1567-1579), p. 127; P.J. Goetschalckx, *Geschiedenis der Kanunniken van O.L.V. Kapittel te Antwerpen (1585-1700)*, p. 59-60.
- 30 H.E. Feine, *Kirchliche Rechtsgeschichte. Die katholische Kirche*, p. 534.
- 31 P.J. Goetschalckx, *Geschiedenis der Kanunniken van O.L.V. Kapittel te Antwerpen (1585-1700)*, p. 50-51; P.FX. de Ram, *Synopsis actorum ecclesiae Antverpiensis*, p. 154.
- 32 P.J. Goetschalckx, *Geschiedenis der Kanunniken van O.L.V. Kapittel te Antwerpen (1585-1700)*, p. 49-50; J.B. Krüger, *Kerkelijke geschiedenis van het bisdom van Breda*, t. I, p. 102.
- 33 P.J. Goetschalckx, *Geschiedenis der Kanunniken van O.L.V. Kapittel te Antwerpen (1585-1700)*, p. 54-56.
- 34 P.J. Goetschalckx, *Geschiedenis der Kanunniken van O.L.V. Kapittel te Antwerpen (1585-1700)*, p. 46.
- 35 F. Prims, *Geschiedenis van Antwerpen*, t.VIII, Met Spanje (1555-1715), 3e boek. *De geestelijke orde*, p. 48.
- 36 Bisschop Baldo Ferratini werd waarschijnlijk mede belast met het toezicht op de nakoming van de bul, omdat hij betrokken was bij de redactie van de bullen voor de veertien bisdommen; hij kende dus zeer goed de inhoud en draagwijdte ervan. In 1563 werd hij “regens cancellariam” voor de vice-kanselier, kardinaal Farnesius. Zie J.P. Foppens, *Historia Silvaeducensis*, p. 50.
- 37 De tekst van het artikel luidt: *Uniones perpetuae praeterquam in casibus a iure permissis vel sine rationabili causa nequaquam fiant*. Zie: L. Cherubini, *Magnum bullarium Romanum a B. Leone Magno usque ad S.D.N. Innocentium X*, p. 552.
- 38 A.L. Richter, *Corpus iuris canonici. II. Decretalium collectiones*, kol. 1074.
- 39 De tekst in de bul voor Gent luidt : *qua cavetur ne quis extra suam civitatem vel diocesim nisi in certis exceptis casibus et in illis ultra unam dietam a fine sue diocesis ad iudicium evocetur seu ne iudices a Sede Apostolica deputati extra civitatem vel diocesim in quibus deputati fuerint contra quoscunque procedere, aut alii vel aliis vices suas committere presumant, et de duabus dietis in concilio generali edita dummodo ultra tres dietas aliquis tenore presentium ad iudicium trahatur ...* Prof. em. dr. A. Welkenhuysen, geraadpleegd over de betekenis van het woord *dieta* in deze context, maakte mij attent op deze tekst, waarvoor ik hem ten zeerste dank.
- 40 J. Van den Nieuwenhuizen, ‘Franciscus Sonnius, eerste bisschop van Antwerpen. 1570-1576’, p. 61-99. Beleidsdocumenten van Sonnius werden gepubliceerd door J. Van den Nieuwenhuizen, ‘Teksten betreffende het Antwerps episcopaat van bisschop Sonnius (1570-1576)’, p. 134-162.